

Pregled pavlinskih samostana kasnosrednjovjekovne Slavonije

TAJANA PLEŠE

Hrvatski restauratorski zavod
Služba za arheološku baštinu
HR-10000 Zagreb, Kožarska 5
tplese@h-r-z.hr

Pregledni članak
Review article

Primljeno/*Received*: 15. 11. 2010.
Prihvaćeno/*Accepted*: 10. 12. 2010.

Ovim radom obuhvaćene su dosadašnje spoznaje o kasnosrednjovjekovnim slavonskim pavlinskim samostanima proizišle kako iz arheoloških istraživanja, tako i iz konzervatorsko-restauratorskih radova u posljednjih osamdesetak godina. Od sveukupno deset slavonskih samostana arheološki je potvrđeno i (djelomično) istraženo osam (Moslavačka gora, Remete, Zlat, Streza, Šenkovec, Lepoglava, Kamensko, Donja Vrijeska), dok su dva (Dubica i Bakva) još uvijek poznata isključivo prema arhivskim podatcima. U skladu s do sada postignutim rezultatima mogu se odrediti neke osobitosti ove skupine samostanskih sklopova Pavlinskog reda.

Ključne riječi: sjeverozapadna Hrvatska, kasni srednji vijek, *Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae*, samostanski sklop, arheološka istraživanja

U politički nestabilno vrijeme zore 13. stoljeća stvoreni su uvjeti u kojima su se na većem dijelu europskog prostora istovremeno pojavile skupine pustinjaka. Spontane i nepovezane, bile su suprotnost dobro organiziranim prosjačkim redovima dominikanaca i franjevaca kojima je legitimitet potvrdio papa Honorije III.¹ Objedinjavanjem i formaliziranjem rasutih skupina pustinjaka pod okriljem Crkve nastala su dva jaka pustinjačka reda: pavlina i augustinaca. Red svetog Pavla pustinjaka (*Ordo sancti Pauli primi Eremitae*) nastao je oko 1250. godine ujedinjavanjem dviju većih pustinjačkih zajednica na čelu s provincijalom Euzebijem. Legitimitet je redovnicima potvrdio tek papa Ivan XXII. godine 1319. na molbu kralja Karla Roberta, a Red se potom brzo proširio po današnjem europskom prostoru.²

Prvo širenje Reda izvan matičnoga patačkog samostana te izvan ugarskih granica (u užem smi-

slu) bilo je uvjetovano novostvorenom vjersko-političkom situacijom na bosanskom području. Kada se papa Grgur IX. obratio za pomoć u suzbijanju Crkve bosanske pečuškom biskupu Bartolu, on je tijekom druge četvrtine 13. stoljeća na najjužnije dijelove svoje biskupije odaslao (uz dominikance i templare) i netom okupljene pustinjake.³

Samostan Blažene Djevice Marije⁴ u Dubici, prvi samostan Reda na prostoru onodobne Slavonije, osnovan je 1244. godine prema nalogu hercega Kolomana.⁵ Unatoč nizu povlastica (u pravilu oslobođenja od davanja), a zbog izraženih neslaganja s lokalnim vlastima i stanovništvom, dubički pavlini nisu, kao njihova braća iz drugih

1 ŠANJEK 1993: 468 – 506; FRANZEN 1996: 175 – 176; HINNEBUSCH 1997: 7 – 58. Potpune bibliografske jedinice u popisu izvora i literature na kraju rada.

2 EGGERER 1663: 6 – 12, 18 – 43, 65 – 118; OROSZ 1747: A2 – B4a, 30 – 49, 360 – 401; ŚWIDZIŃSKI 1968: 29 – 38; DUBOIS 1988: 8, 17 – 19; FRANZEN 1996: 87 – 88; ŠANJEK 1996: 224 – 228; FÜLÖPP ROMHÁNYI 2000: 143 – 156.

3 SMIČIKLAS 1882: 541 – 548; ŠIŠIĆ 1962: 244; KLAJČIĆ 1971: 461 – 463; ŠIDAK 1975: 13 – 108; KLAJČIĆ 1989: 243 – 265; ŠANJEK 1993: 317 – 322, 392 – 393; RAUKAR 1997: 302; BUDAK, RAUKAR 2006: 198, 271; MUŽIĆ 2008: 7 – 27.

4 Povijesnim izvorima dubičkog samostana (*Acta Monast. Dubicense*; dalje u tekstu AMD) obuhvaćeno je vrijeme od 1244. (odnosno 1270.) do 1461. (odnosno 1465.) godine. Izvornik se čuva u Mađarskome državnom arhivu u Budimpešti (Magyar Országos Levéltár; dalje u tekstu MOL), dok se u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu (dalje u tekstu HDA) nalazi skraćeni prijepis.

5 OROSZ 1747: 390; TKALČIĆ 1895: 189 – 190; KRISTOLOVEC *Descriptio... Mon. Dubicense*, 105a – 106a; KOVACHEVICH *Monasteriorum in Croatia... I Dubicense*; BENDER *Chronotaxis* 28 – 30; TKALČIĆ 1888: 85; KLAJČIĆ 1904: 246 – 250; SZABO 1919: 22 – 23.

slavonskih samostana, brzo i s lakoćom dobivali nove posjede.⁶ Razvoj samostana trajao je u kontinuitetu do osmanlijskih napada u vremenu između 1435. i 1450. godine, no nije poznato kada su ga točno pavlini napustili.⁷ Redovnici su se vratili u Dubicu oko 1460. godine na poziv vranskog priora i dubičkog župana Tome Sekelja.⁸ Unatoč brojnim novim povlasticama blagostanje nije dugo trajalo. Redovnici su zauvijek napustili Dubicu oko 1465. godine, gotovo pola stoljeća prije nego što je pala pod osmanlijsku upravu 1538. godine.⁹ O dubičkome samostanskom sklopu nije poznat gotovo ni jedan podatak osim pretpostavljenog smještaja na Alibašića brdu.¹⁰

Idući prijelomni trenutak, kako u kontekstu širih političkih zbivanja, tako i u posljedicama koje su odredile daljnji ritam širenja tek konstituirane pustinjačke zajednice, bilo je tatarsko pustošenje onodobnih prostora Slavonije. Povratkom kralja Bele IV. u Ugarsku počela je obnova opustošena kraljevstva, a osjetile su se i promjene u odnosu krune prema crkvenim redovima. Uzevši u obzir novu kraljevu unutarnju politiku, može se pretpostaviti kako je Bela IV. bio posebno sklon mladom Redu, što su naglašivali svi pavlinski kroničari. Spram »stranih« redova, dominikanaca, franjevac i templara, novoosnovani je Red imao »domaću« odrednicu, koja je kralju u tim vremenima obnove bila od velike vrijednosti. Stoga se može pretpostaviti kako su poticanjem razvoja »domaćeg« Reda te osiguravanjem njegova laka širenja darovnicama i olakšicama stvoreni uvjeti za neizravan utjecaj i kontrolu krune nad lokalnom politikom koju su vodile moćne plemićke obitelji. S druge je pak strane Red bio potaknut na ubrzano širenje (a time i stjecanje novih posjeda) željom za ostvarivanjem legitimiteta, uvjetovano zaključkom vesprenskog biskupa Pavla iz

1263. godine o njegovu nedostatnu imovinskom stanju. Izdvojeni svojim životnim kredom od većih urbanih središta, samostani su kao nezavisne jedinice bili važni za oporavljanje posrnula gospodarstva i napuštenih obradivih površina kao i za njihovo kontrolirano upravljanje. Potaknuti kraljevom blagonaklonošću spram mladog Reda, među osnivače su se ubrzo uključili i članovi plemićkih obitelji. Banovi i knezovi iz obitelji knezova Krčkih, Zrinskih, Celjskih, Čupora Moslavačkih bili su samo neki od brojnih zaštitnika koji su kroz stoljeća podupirali širenje i razvoj Pavlinskog reda.¹¹

Nakon legitimnog osnutka dubičkog samostana redovnici mladog Reda proširili su se onodobnim slavonskim prostorom. Već 1257. godine osnovan je južno od staroga grada Garića, a podno najvišeg vrha Dugačkog brda na Moslavačkoj gori, samostan Blažene Djevice Marije (poznat i kao Bela crkva), najstariji pavlinski samostan na području današnje Hrvatske.¹² Prema izvrsno sačuvanim arhivskim podatcima¹³ može se navesti velik broj posjeda koje su moslavački pavlini kroz gotovo četiri stoljeća prikupili brojnim darovnicama i oporukama mahom plemićkih obitelji te zahvaljujući kojima su postali bogati feudalni posjednici.¹⁴ Brojni posjedi i nepoštovanje vla-

6 Pokrovitelji dubičkog samostana bili su Nikola i Stjepan iz Košuce, Stjepan Vur te dubički građani Katarina i Lovro. Darovnice su bile vrlo oskudne pa se u konačnici mogu izbrojiti samo posjed Otok, vinograd Vini potok, kuća u Dubici te jedan oporučno darovan novčani iznos. Ujedno ne postoji ni jedna oporuka kojom su, kao u drugim samostanima, pokrovitelji izražavali želju za ukopom u samostanskoj crkvi. AMD prema MÁLYUSZ 1930: 65 – 69 i DOČKAL 1952.

7 DOČKAL 1952: 88 – 89.

8 EGGERER 1663: 184; TKALČIĆ 1895: 200 – 201; DOČKAL 1952: 88 – 90.

9 KRISTOLOVEC *Descriptio... Mon. Dubicense*, 106a; TKALČIĆ 1895: 202; DOČKAL 1952: 89, 95 – 96.

10 DOČKAL 1952: 97 – 98.

11 SMIČIKLAS 1882: 345 – 351, 539 – 540; TKALČIĆ 1888: 85; SZABO 1919: 22; BUTURAC 1943: 138 – 140; KLAIĆ 1976: 319 – 329; BUDAK, RAUKAR 2006: 175 – 176, 183.

12 Iako se smatralo kako je moslavački samostan osnovan 1295. godine, novim povijesnim istraživanjima dosadašnje se tvrdnje trebaju revidirati. To se prije svega odnosi na dvije isprave iz 1257. godine kojima je kralj Bela IV. potvrdio magistru Tiburciju među njegovih posjeda te uređio pravna pitanja na području Gračenice. U objema ispravama spominje se kao istočna granica *ad heremitas*, što treba tumačiti kako su pustinjaci već tada udruženi živjeli u tom kraju. EGGERER 1663: 90; BENGEC *Chronotaxis* 20 – 21; KRISTOLOVEC *Descriptio... Mon. in Garić*, 127; KOVACHEVICH *Monasteriorum in Croatia... IV de Montibus Garics*; OROSZ 1747: 388; TKALČIĆ 1888: 85; SZABO 1919: 23; DOBRONIĆ 1987: 9 – 12; DOBRONIĆ 1998: 69 – 72; PISK 2007: 130 – 135.

13 Arhivom moslavačkog samostana (*Acta Monast. de Garig*; dalje u tekstu AMG) s ukupno 548 isprava obuhvaćeno je vrijeme od 1257. godine do 1520. (odnosno do 1745.) godine. Svi se izvornici čuvaju u MOL, dok se u HDA nalaze njihovi skraćeni prijepisi.

14 Moslavačko samostanu pripadali su posjedi Stupna, Mihaljevac, Podgorje uz gornji tok Garešnice, Bršljanovac, Podgorje, Remete-Lonka, Dimičkovina, Lukačevac, Gornji i Donji Kosovac, Marijaševac, Završje, Sredna, posjedi kod Kutine i dio Paklenca, neke čestice u garešničkom kotaru te oko potoka Garešnice, kmetska selišta u Palaćni, Beketincu i Kosovcu, kurije u Kosovcu i Beketincu, osam vinograda, jedno ribište Žabensćica i tri mlina (jedan u Ramačin-dolu i dva mlina na Kutinici). Samostanski pokrovitelji bili su slavonski ban Pavao Peć, župani Petar Kastelan i Pavao Čupor Moslavački, magistri Pavao Tiboldović i Ivan Čupor Moslavački, grofovi Ivan iz Bršljanovca, Turbelt de Prata iz Bršljanovca, plemići Herman i

sničkih odnosa doveli su do čestih sudskih sporova moslavačkih pavlina i okolnih plemića (najdulje su trajali sporovi s Čuporima Moslavačkim i Kaste-lančićima). Moslavački je samostan kroz godine stekao brojne povlastice, a djelovao je i kao *locus credibilis*.

Pretpostavlja se kako su redovnici samostan napustili u vremenu između 1520. i 1544. godine kada je Garićgrad potpao pod osmanlijsku vlast.¹⁵ U vremenu nakon oslobođenja Slavonije pokušao je provincijal Hrvatske pavlinske pokrajine 1745. i 1746. godine vratiti izgubljene posjede Reda, no njegova nastojanja bila su okončana negativnim rezultatom. Nije poznato kome su pripali posjedi niti je li samostan bio korišten u neke druge svrhe.

Arheološka istraživanja pavlinskoga samo-stanskog sklopa na Moslavačkoj gori počela su 2009. godine.¹⁶ Samostanski sklop podignut je na pravokutnu platou određenu koljenom potoka Ka-menjače (Crkveni jarak) s istočne i južne strane te dvama umjetnim kanalima sa sjeverne i zapadne strane. Tijekom dosadašnjih arheoloških radova istražena je crkva Navještenja Marijina po cijeloj dužini unutar sjevernog dijela longitudinalne si-metrane. Potvrđeno je kako je crkva, smještena u sjeveroistočnom dijelu samostanskog sklopa,¹⁷ bila izgrađena kao naglašeno longitudinalan objekt podjednake dužine lađe i poligonalno zaključena svetišta. Zahvaljujući brojnim pronađenim seg-mentima i ulomcima arhitektonske plastike, bit će moguće rekonstruirati sustav svođenja. Je li samostanska crkva imala kontrafore na slobodnim pročeljima, za sada još nije moguće pot-vrditi. Potvrđen je glavni ulaz u crkvu, smješten na zapadnom pročelju. Ujedno je potvrđeno kako je unutrašnjost crkve bila popločena tavelama od

opeke. Kako istraživanja traju tek dvije sezone, za sada još ništa nije moguće reći o tlocrtnom rasporedu samostanskog sklopa.

Moslavačka gora, samostan Blažene Djevice Marije. Za-padno pročelje samostanske crkve Navještenja Marijina.
Foto: J. Kliska, 2010.

Svega nekoliko godina nakon osnutka sa-mostana na Moslavačkoj gori doselili su se re-dovnici pod vodstvom priora Iskvirina na obronke zagrebačke Medvednice, gdje su u posljednjoj četvrtini 13. stoljeća¹⁸ osnovali samostan Blažene Djevice Marije.¹⁹ Samostan je prvi put stradao u osmanlijskim napadima 1483., odnosno 1484. go-dine, nakon čega ga je u zaštitu uzeo kralj Matija Korvin.²⁰ Navodno je kralj odobrio sredstva za izgradnju obrambenog zida i kule, no ne postoji ni jedna isprava kojom bi se taj podatak mogao potvrditi.²¹ Samostanski su sklop osmanlijske trupe napale još u dva navrata: 1557. te 1591. godi-

Dešen Garešnički, Ivan Ugrin, Ivan Čemer, Klara, Grgur, Emerik i Arnold Echi, Ladislav de Gresencha, Nikola Trautel, Klara de Romachawelge, Jelena iz Presečna, Juraj Čupor Moslavački, Ivan Tekovac, Ladislav iz Kosovca i Stjepan te kapelan kaštelana Benedikta Garićgradskog. Arhivskim je podacima potvrđeno kako su neki od navedenih plemića bili pokopani u crkvi. AMG prema MÁLYUSZ 1931: 284 – 315; 1932: 92 – 123, 256 – 286; 1933: 58 – 92; 1934: 111 – 154; 1935: 233 – 265 i DOČKAL 1955.

15 SZABO 2006: 106.

16 Arheološka istraživanja vodi dr. sc. T. Pleše (Odjel za kopnenu arheologiju, Služba za arheološku baštinu, Hrvatski restauratorski zavod; dalje u tekstu HRZ).

17 Jedina je poznata samostanska crkva smještena u sjeveroistočnom dijelu sklopa crkva sv. Jakova u Pécs-Jakabhegyu. TAMÁS 2003: 29 – 34.

18 Vrijeme osnutka samostana dugogodišnji je predmet rasprave kroničara i povjesničara reda. I. Kristolovec i Gj. Szabo smatrali su kako je sa-mostan bio osnovan već 1247. godine, dok su nepoznati autor djela *Synopsis historiae Monasterii b. Mariae Virginis de Remeta* (sredina 17. stoljeća), nepoznati autor djela *Mater amabilis Maria Miraculosa Virgo Remetensis* (1665.), A. Eggerer, F. Orosz, I. K. Tkalčić, V. Klaić, F. Šišić, T. Smičiklas i J. Barlè smatrali kako se to nije mo-glo dogoditi prije 1280. godine. EGGERER 1663: 84; NEPOZNATI AUTOR, *Mater amabilis*, I, 6.; IV, 1; KRISTOLOVEC *Descriptio... Origo Monasterii Remethensis*, 106a – 107a.; OROSZ 1747: 388; SMIČIKLAS 1882: 539 – 540; TKALČIĆ 1888: 85; Barlè 1914: 7; SZABO 1919: 22 – 23; ŠIŠIĆ 1962: 245.

19 Ispravama remetskog samostana (*Acta Conv. de Remethe*; dalje u tekstu ACR) obuhvaćeno je vrijeme od 1288. do ukinuća Reda 1786. godine. Izvorne isprave čuvaju se u MOL, dok se u HDA nalaze nji-hovi skraćeni prijepisi.

20 EGGERER 1663: 297; DOČKAL 1953: 195 – 199; SEKULIĆ 1986: 39.

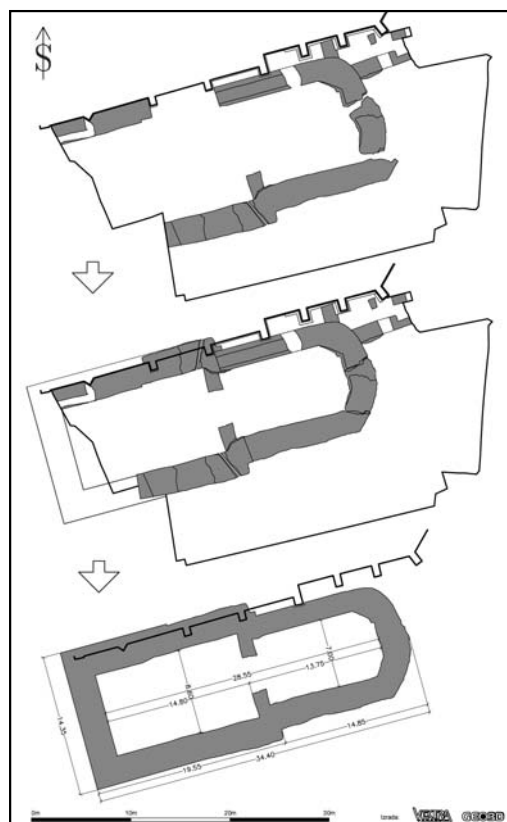
21 NEPOZNATI AUTOR *Mater amabilis*, VII, 1 – 2; KRISTOLOVEC *Descriptio... Origo Monasterii Remethensis*, 108a; DOČKAL 1953: 208 – 209, 647.

ne.²² Unatoč tim napadima remetski pavlini nisu napustili samostan.²³

Tijekom prva tri stoljeća djelovanja remetski je samostan dobio brojne povlastice (npr. pravo davanja oprosta na četiri marijanske svetkovine), a djelovao je i kao *locus credibilis*. Redovnici su tijekom ta prva tri stoljeća prikupili velik broj posjeda nizom darovnica.²⁴

Arheološkim istraživanjima (2007. – 2009)²⁵ većeg dijela južnog platoa uz južno pročelje postojeće župne crkve Majke Božje Remetske otkrivena su dva ranija sakralna objekta.²⁶ Oba su bila znatno oštećena jakim tektonskim poremećajima u gornjim slojevima tla.²⁷ Prema idealnoj

rekonstrukciji nastaloj iz 3D modela prva je samostanska crkva, smještena u jugoistočnom dijelu sklopa, bila oblikovana kao objekt naglašene longitudinalnosti, što je postignuto podjednakim omjerima pravokutne lađe i polukružno zaključena svetišta. Crkva je na svim istraženim slobodnim pročeljima bila ojačana pravokutnim, masivnim kontraforima, izgrađenim u vezu s južnim zidom te se stoga može pretpostaviti kako je crkva bila u cijelosti svođena. Ova prva građevinska faza samostanske crkve može se, s velikim oprezom, datirati u vrijeme od osnutka samostana 1280. godine do vremena vladavine Karla Ro-

Remete, samostan Blažene Djevice Marije. Tlocrt zatečenog stanja, tlocrt stanja nakon spajanja i kotirani tlocrt idealne rekonstrukcije prve građevinske faze samostanske crkve.
Izrada: Vektra-Geo3D.

22 EGGERER 1663: 313; KRISTOLOVEC *Descriptio... Origo Monasterii Remethensis*, 108a – 109; BARLÉ 1914: 25, 28; DOČKAL 1953: 305, 339 – 341; SEKULIĆ 1986: 47 – 50.

23 Samostanski je sklop znatno pregrađen (izgrađena je kapela Čudotvorne Majke Božje Remetske, srušeno je cijelo staro samostansko zdanje, nova krila bila su povišena za jedan kat, a cijeli je sklop bio opasan zidom) u vrijeme generalata M. Borkovića. Samostanska crkva proširena je u vremenu od 1721. do 1747. godine. Po ukinuću Reda 1786. godine samostanski je sklop znatno izmijenjen u vrijeme biskupa M. Vrhovca, A. Alagovića i J. Haulika. Samostan je stradao u potresu 1880. godine, dok je današnji izgled crkve rezultat sanacija izvedenih prema nacrtima H. Bolléa. EGGERER 1663: 349, 361; NEPOZNATI AUTOR *Mater amabilis*, III, 5; KRISTOLOVEC *Descriptio... Origo Monasterii Remethensis*, 108 – 109; BARLÉ... 1914: 33, 43, 48, 56; DOČKAL 1953: 655 – 656, 662 – 665, 672, 692 – 697; SEKULIĆ 1986: 62 – 71, 108 – 109. Samostanski sklop, koji danas pripada redu bosonogih karmelićana, dobio je svoj konačni oblik u konzervatorsko-restauratorsko-građevinskim radovima dovršenima u posljednjoj dekadi 20. stoljeća.

24 Remetski su pavlini do kraja 16. stoljeća darovnicama dobili sljedeće posjede: Kratki Dol, Lonku, Tupal, zemlju pod Medvednicom, Obrovu, Prisavštinu kod Gračana, Donju Bliznu, Petruševac, Rakitovec, Grdovšćak, Banja Selo, Luku, zemljište na Gornjem gradu, Ogradu, Donje Novake, Malu Mlaku, kulu na Griču, Remetinec i Marinec. Uz te su posjede pavlini dobili i mlin Medveščak te vinograde u Prisavštini i Bukovcu. U tom relativno kratku vremenu pokrovitelji samostana bili su kralj Karlo Robert, Zagrebački kaptol, biskupi Ivan III. Alben, Benedikt de Zolio i Osvald Thus, glogovnički prepozit Andrija Alfons Thus, kanonici Pavao Sisački i Matej iz Đurđevca, grofovi Pavao Zrinski i Ulrik Celjski, udovica hercega Stjepana vojvotkinja Margareta, magistar Filip Parisov, grčki kapetan Pavao de Starchy, plemići iz Lomnice, Miroslav i Nikola Herčukov, Katarina Lazarini, Margareta Mikčevačka, Matija Mačan, Gertruda Lipovačka te građani Andrija i Antun. ACR prema MÁLYUSZ 1927: 136 – 209 i DOČKAL 1953.

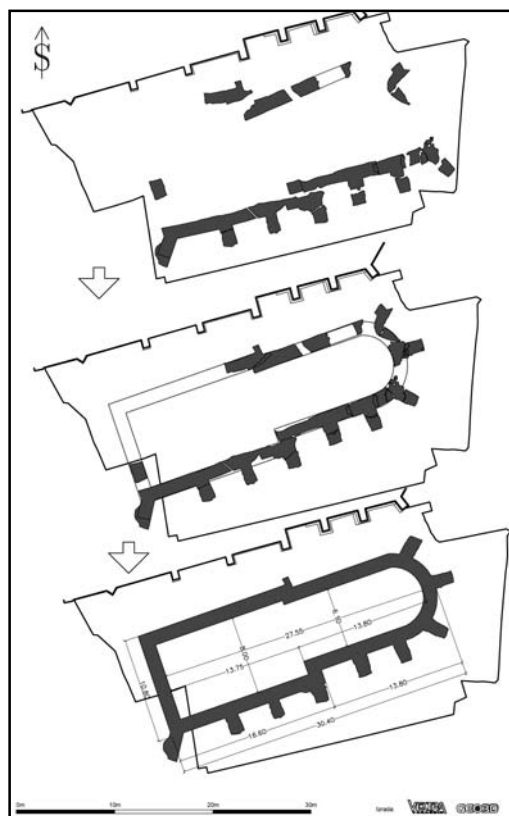
25 Arheološka istraživanja vodio je viši kustos B. Mašić (Muzej grada Zagreba).

26 MAŠIĆ 2008: 206 – 207; MAŠIĆ, PLEŠE 2009: 207 – 219; 2010: 50 – 53.

27 Devijacije, nastale kao posljedice stoljećima aktivna klizišta, vidljive su kao velike raspukline širine i do 150 cm te kao brojne manje vlačne pukotine u strukturama temelja. Iz zbrke temelja uništenih i izmještenih pogubnim djelovanjem klizišta te brojnim kasnijim građevinskim zahvatima bilo je moguće nakon snimanja 3D skenerom razlučiti dvije građevinske faze izgradnje srednjovjekovne samostanske crkve Blažene Djevice Marije. Osim prostorne rotacije i translacije prikupljenih podataka geometrijska prostorna rekonstrukcija dviju građevinskih faza dobivena je i komparativnom metodom s dimenzijama tlocrtnih rasporeda drugih kasnosrednjovjekovnih pavlinskih samostanskih crkava.

berta. Nakon statičkih problema uzrokovanih aktivnim djelovanjem klizišta temelji i zidovi te prve crkve počeli su pucati pa je tako u relativno kratku vremenu bio izgrađen novi sakralni objekt. Sudeći prema načinu i položaju zidanja nove crkve, graditelji su bili svjesni statičke problematike ovoga građevinskog zemljišta. Stoga su novi objekt pokušali osigurati udvostručavanjem širine

temelja te njihovim prislanjanjem uz temelje starije, geološkim poremećajima već uništene, crkve. Ni ovi masivni temelji nisu se uspjeli oduprijeti snazi klizišta pa je tako i ova crkva u relativno kratku vremenu zadobila pukotine na temeljima. Tek se prema idealnoj rekonstrukciji 3D modela moglo odrediti tlocrtno određenje druge građevinske faze samostanske crkve. Zadržano je jednako rješenje u odnosu na raniju građevinu: i ova crkva izgrađena je kao objekt naglašene longitudinalnosti, pravokutne lađe te jednako duga, nešto užeg, poligonalno zaključena svetišta. Može se pretpostaviti kako je ova crkva također bila u cijelosti svođena. Kasnosrednjovjekovni samostanski sklop potvrđen je dvama kratkim segmentima temelja okomitih na sjeveroistočni kut svetišta. Ni ova crkva, unatoč masivnim temeljima i poduprta temeljima prijašnje građevinske faze, nije izdržala silinu remetskoga klizišta. Druga građevinska faza samostanske crkve bila je (najvjerojatnije) izgrađena za priora Nikole, tj. u vrijeme vladavine Karla Roberta, dakle najkasnije do 1342. godine, a uništena do 1400. godine.

Remete, samostan Blažene Djevice Marije. Tlocrt zatečenog stanja, tlocrt stanja nakon spajanja i kotirani tlocrt idealne rekonstrukcije druge građevinske faze samostanske crkve.
Izrada: Vektra-Geo3D.

Treći pokušaj graditelja na samom početku 15. stoljeća da izgrade crkvu koja će izdržati sva geomehanička pokretanja tla, bio je uspješan pa se ta crkva (u znatno izmijenjenu obliku) još danas nalazi na svome izvornome mjestu. Graditelji su iskoristili sjeverni zid druge građevinske faze samostanske crkve kao dodatne podupornje, no vjerojatnije je kako je tomu najviše pridonio dodatni pomak objekta prema sjeveru te izmicanje od glavne linije klizišta. Postojeća crkva (tj. današnja župna crkva) izgrađena je u istom slogu kao i dva prijašnja objekta.

Početak 14. stoljeća stupio je na prijestolje Karlo Robert,²⁸ na čiju je inicijativu 1319. godine papa Ivan XXII. potvrdio Redu njegovu *Regulu*. Kralj je nastavio blagonaklonu politiku ugarske krune prema mladom Redu dodijelivši brojne povlastice moslavačkom i remetskom samostanu. Već u prvim godinama 14. stoljeća osnovana su još dva samostana – sv. Benedikta u Bakvi te sv. Petra na Zlatu.

Samostan sv. Benedikta²⁹ osnovao je plemić Salamon 1301. godine³⁰ na jednom od krajnjih sjevernih obronaka Bilogore (nedaleko od današnje Špišić Bukovice). Bakvanski samostanski sklop uništen je prvi put tijekom jedne od prolaznih provala osmanlijskih trupa koje su se bile kretale prema Ptuju u vremenu između 1491. i 1494. godine. Obnovljen je najkasnije do 1494. godine sredstvima Ladislava Hermanova Grebengradskoga i vlastelina Banića Lendavskih.³¹ Obnovljeni samostan napušten je već u vremenu između 1531. (tijekom povlačenja osmanlijske vojske koju je nakon opsade Sigeta sultan Sulejman vodio preko Podravine) i 1552. godine, kada je osvojena Virovitica.³² Nakon što su redovnici prebjegli u sigurniju Lepoglavu, bakvanski se samostanski sklop ne spominje sve do 1696. godine, kada je

28 EGGERER 1663: 113; KOVACHEVICH *Monasteriorum in Croatia ... V de Bakva*; OROSZ 1747: 347 – 349; SMIČIKLAS 1882: 374 – 397; KLAJČ 1976: 504 – 509, 514 – 521; BUDAK, RAUKAR 2006: 186 – 190.

29 Arhiv bakvanskog samostana (*Acta Monast. de Bakva*; dalje u tekstu AMB) sadrži ukupno 50 isprava kojima je obuhvaćeno vrijeme od 1301. do 1531. godine. Izvorne isprave nalaze se danas u MOL, a njihovi skraćeni prijepisi u HDA.

30 EGGERER 1663: 97; DOČKAL 1952a: 7 – 8.

31 EGGERER 1663: 97; OROSZ 1747: 388; DOČKAL 1952a: 53.

32 BÖSENDORFER 1910: 320; SZABO 2006: 129 – 130; DOČKAL 1952a: 9 – 10;

generala Reda Ivan Kristolovec počeo proces povrata izgubljenih dobara uništenih pavlinskih samostana između Save i Drave.³³ Nakon tog vremena bakvanski je samostan pao u zaborav.³⁴

Bakvanski samostan dobio je tijekom svog postojanja nekoliko gospodarskih povlastica, a djelovao je i kao *locus credibilis*. Tijekom nešto manje od dva stoljeća prikupili su bakvanski redovnici dosta posjeda.³⁵ Na žalost u darovnicama nije zabilježen ni jedan legat crkvenom oltaru (ili oltarima) ni želja pokrovitelja za ukopom u samostanskoj crkvi.

Iako nesumnjivo od stanovite važnosti za razvoj širega onodobnog virovitičkog područja, samostan sv. Benedikta uspio je gotovo u potpunosti nestati iz kulturnog prostora pa njegov položaj nije sačuvan čak ni u lokalnoj toponimiji. Jedini podatak koji, bar približno, ukazuje na poziciju samostanskog sklopa, darovnica je plemića Ugrina iz 1411. godine u kojoj se samostan spominje kao *claustrum sancti Benedicti de valle Bakowa*. Svi dosadašnji pokušaji reambuliranja terena u potrazi za tim samostanom zasada su dali negativne rezultate.

Drugi samostan osnovan na samom početku 14. stoljeća jest onaj sv. Petra,³⁶ smješten na

najvišem vrhu Petrove gore (Zlat, Slatska, Patur gozdia). Zlatski samostan osnovao je 1303. ili 1304. godine otac Gerdas.³⁷ Prvi je put samostan uništen u provalama manjih osmanlijskih posada na pogranične prostore 1393., odnosno 1394. godine.³⁸ Samostan je (ponovno) stradao 1445. (odnosno 1448. godine) u napadima osmanlijskih trupa, a redovnici su prebjegli u sigurniji samostan u Kamenskome. Ujedinjeni redovnici zlatskog i kamenskog samostana uputili su 1451. godine molbu papi Nikoli V. za trajno i zakonsko pripajanje posjeda samostana na Zlatu koji su Osmanlije spalili. Nakon izvještaja krbavskog biskupa Vida Ostojića, delegata Svete Stolice, dopustio je papa Nikola V. zatraženo spajanje. Iako su se redovnici vratili u zlatski samostan u posljednjoj četvrtini 15. stoljeća, zauvijek su ga napustili zbog sve osjetnije osmanlijske prijetnje već oko 1545. godine. Zlatski je samostanski sklop uništen tek 1558. godine, kada je Malkoč-beg spalio gradove u okolici Petrove gore.³⁹

Za razliku od bratskih samostana većinu posjeda priskrbili su si zlatski redovnici sami (kupili su posjede Dol i Strmec te polovinu selišta bez imena), dok su samo nekoliko manjih dobara dobili darovnicama.⁴⁰ Tijekom postojanja zlatskog samostana pokrenute su bile samo tri tužbe, sve oko pitanja vlasničkih odnosa.

Napušteni pavlinski posjed zadobio je vojnu ulogu,⁴¹ u kojem su prvo bili smješteni vojnici

33 Njegove napore nastavio je general Reda G. Malečić. Car Leopold dopustio je 1697. godine povratak pavlinima u Bakvu. Redovnici su morali vrlo brzo odustati od nauma jer je general E. Caprara zabranio dovoz hrane te je ubrzo prenamijenio ruševno samostansko zdanje u graničnu stražarnicu. General Reda G. Malečić zatražio je zaštitu od grofa Rattkaya, kapetana Đurđevačke krajine, koji je pak poslao pritužbu na djelovanje generala Caprara Ratnom vijeću Donje Austrije. Iako su car Leopold i Ratno vijeće Donje Austrije usvojili i pozitivno riješili žalbu generala Reda G. Malečića, pavlini se na svoj posjed više nikada nisu vratili. BENDER 1743: 313; KRISTOLOVEC *Descriptio... Mon. de Bakva aut Bukva* 128; DOČKAL 1952a: 76 – 77.

34 EGGERER 1663: 185; KRISTOLOVEC *Descriptio... Mon. de Bakva aut Bukva*, 128; KOVACHEVICH *Monasteriorum in Croatia... V de Bakva*; OROSZ 1747: 388; TKALČIĆ 1888: 86; SZABO 1919: 23.

35 Bakvanski samostan priskrbio je u dva stoljeća svog postojanja darovnicama posjede Krasnicanoga, Petretinec, Obrežje, Remetinac, Oslatinac, Pušćanec, Gerec, Ivelovec, Kramarica Selo, Dežanovac te neke posjede u Virovitici. Darovnicama mu je pripao i vinograd Lipovac te livada Tarabušica. Uz lokalne plemiće (Ugrin iz Orahovice, Ugrin Petrov, Nikola i Grgur iz Orahovice, Stjepan, Ivan i Nikola Fanča iz Grđevca, Stanko Narančin te Kristina iz Garazdinca, izvršiteljica oporuke pokojnog supruga Ladislava Benčika iz Cirkvenjaka) i obližnje župnike (Matej, župnik crkve sv. Bartola iz Gornje Bakve, i Blaž, župnik crkve sv. Kuzme i Damjana u Virovitici) pokrovitelji samostana bili su i vojvoda sedmogradski i ban mačvanski Nikola Iločki i Ladislav Hermanov Grebenski. AMB prema MÁLYUSZ 1925: 101 – 120 i DOČKAL 1952a.

36 Sačuvane su sve isprave samostana sv. Petra na Zlatu (*Acta Monast. de Slat*, dalje u tekstu AMZt) kojima je obuhvaćeno vrijeme od 1278. do 1523. godine. Originalne isprave čuvaju se u MOL, a njihovi prijepisi u HDA.

37 BENDER *Cronotaxis*, 39 – 41; KOVACHEVICH *Monasteriorum in Croatia... II S. Petri de Zlata Gora*; KRISTOLOVEC *Descriptio... Mon. de S. Petri in Monte Slat*, 123 – 124; OROSZ 1747: 388 – 389; SZABO 1919: 23; DOČKAL 1953d: 4; SEKULIĆ 2007: 81 – 84.

38 EGGERER 1663: 178; KRISTOLOVEC *Descriptio... Mon. de S. Petri in Monte Slat*, 124.

39 LOPAŠIĆ 1895: 224 – 226; MÁLYUSZ 1928: 197 – 200; DOČKAL 1953: 9 – 13, 23; HORVAT 1979: 65.

40 Pokrovitelji samostana bili su Grgur Štampak, Kristofor Šubić iz Perne te Martin Beneković iz Perne. Iako ne postoji darovni list ili drugi oblik koji bi potvrdio njihovo podupiranje zlatskog samostana, među pokrovitelje treba pribrojiti i Tomaša Vojnovića iz Radonje s obitelji. Njih je Mihael, remetski vikar i vizitator pavlinskih samostana u Slavoniji, Hrvatskoj i Istri, primio u Bratovštinu sv. Pavla pustinjaka 1491. godine na molbu zlatskog priora Tomaša. Zanimljivo je napomenuti kako, za razliku od većine drugih kasnosrednjovjekovnih pavlinskih samostana slavonskog prostora, zlatski samostan nije uživao potporu koje od plemićkih obitelji. AMZt prema MÁLYUSZ 1928: 194 – 203 i DOČKAL 1953d.

41 Izgled bivšega zlatskog samostanskog sklopa u novoj, vojnoj funkciji zabilježen je na dvama prikazima: na tlocrtu vojnog inženjera J. F. Hollsteina iz 1717. godine te na crtežu zemaljskog nadinženjera M. A. Weissa iz 1729. godine. Zahvaljujem se dr. sc. M. Altić (Institut *Ivo Pilar*) na ustupljenim podatcima.

kneza Tržačkoga, a poslije krajišnici grofa I. Auersperga, kapetana A. Tadiolovića i P. Ladešića. Petrovac (kako se od tog vremena počelo nazivati napušteno samostansko dobro) napušten je 1583., stražari prebačeni na čuvanje prijelaza preko Kupe, a posjed je već 1584. godine potpao pod osmanlijsku vlast. Petrovac je ponovno dobio obrambenu ulogu nakon pomicanja linije razgraničenja na Unu 1654. godine. Ostao je u funkciji sve do mira u Svištovu 1791. godine, kada je počelo naseljavanje naroda iz pograničnih prostora, mahom pravoslavne vjere.⁴²

Arheološka istraživanja samostana sv. Petra na Zlatu provedena su u dva navrata. Tijekom 1987. i 1988. godine djelomično su bili istraženi prostori lađe samostanske crkve sv. Petra (kasnijeg čardaka) te svetišta i zvonika. Arheološkim istraživanjima 2006. i 2007. godine u cijelosti je istražen samostanski sklop.⁴³

Samostanski sklop određen je s južne strane jednobrodnom crkvom sv. Petra,⁴⁴ čija je longitudinalnost naglašena podjednakim dimenzijama pravokutne lađe i polukružno zaključena svetišta. Zapadno pročelje bilo je ojačano pravokutnim kontraforima iz statičkih razloga uvjetovanih jakim padom terena. Istočno pročelje bilo je također ojačano kontraforima, no izgrađenih kao potpora nekvalitetnoj gradnji. Glavni ulaz u crkvu nalazio se na zapadnom dijelu južnog pročelja. Svetište je pak bilo povezano s kapitularnom dvoranom/refektorijem, omogućujući redovnicima nesmetanu komunikaciju. Crkva je najvjerojatnije imala jednostavan, drveni tabulat, a podnica je bila izrađena od drvenih dasaka.

Jedino samostansko krilo bilo je izravno povezano s crkvom. Neposredno uz svetište nalazi se kapitularna dvorana/refektorij koja je bila hodni-

kom odvojena od kuhinje. Hodnik je povezivao te dvije prostorije s dvorištem i s vanjskim prostorom. U svim je trima prostorijama potvrđena podnica od drvenih dasaka. Može se zaključiti kako je to jedino krilo imalo drveni kat u kojem su bile smještene spavaonice. Umjesto uobičajena pravokutnoga klaustura s necentriranim zdencem prostor određen sjevernim zidom crkvene lađe, zapadnim pročeljem samostanskoga krila te jednostavnim zidom na sjeveru zauzima jednostavno, pravokutno, nenatkriveno dvorište. Uobičajena zdenca nema jer je samostan podignut na kamenu živcu. Zbog jednostavnosti rješenja cijelog sklopa može se zaključiti kako je dvorište imalo i gospodarsku ulogu.

Samostan sv. Petra na Zlatu za sada je jedini u cijelosti istražen kasnosrednjovjekovni pavlinski samostan na onodobnome slavenskom prostoru. Neuobičajen izbor lokacije za gradnju sklopa odudara od gesla *Paulus amat valles*, a karakterističan je za samostane osnovane u vrijeme prije legalizacije Reda.⁴⁵ Izbor čudi i zbog činjenice kako posjed za gradnju redovnici nisu dobili, nego su ga sami izabrali i kupili. Iako je smještaj na vrhu Petrove gore imao svoje strateške prednosti, imao je i brojne nepogodnosti: otežana gradnja, udaljenost tekuće vode i gruba, gorska klima bile su samo neke od njih. I asimetričan tlocrtni raspored samostanskoga sklopa (površina oko 490 m²) s crkvom sv. Petra i samo jednim samostanskim krilom neuobičajena je za vrijeme njegova osnutka. Očito je kako je tlocrtni raspored ponajprije bio određen geomorfološkim odrednicama terena, u skladu s kojima je izgrađen sklop primjeren potrebama male redovničke zajednice.

U vrijeme vladavine Ludovika I. Anžuvinca, koji je također brojnim povlasticama osigurao nesmetano jačanje Reda, osnovana su nova dva samostana: 1374. godine onaj Svih svetih u Strezi te 1376. godine samostan Blažene Djevice Marije i Svih svetih u Šenkovcu. Iako je boljitak Reda bio neupitan, u vrijeme vladavine kralja Ludovika počeli su politički problemi s Osmanlijama.⁴⁶

42 LOPAŠIĆ 1895: 227; DOČKAL 1953d: 22 – 23; HORVAT, KRUEK 1979: 65 – 66; KRUEK 1995: 127, 192, 221, 225, 247, 253, 257, 325; FRAS 1988: 226.

43 Arheološka istraživanja 1987. i 1988. godine vodio je dr. sc. M. Kruhek (Hrvatski povijesni muzej), a ona 2006. i 2007. godine dr. sc. T. Pleše (HRZ). KRUEK 1987 – 1988: 1 – 80; KRUEK 1998: 113 – 132; PLEŠE, AZINOVIĆ BEBEK 2007: 98 – 104; PLEŠE 2007: 126 – 132.

44 Nakon što su pavlini napustili posjed, zidovi srušene lađe iskorišteni su kao osnova na kojoj je podignut čardak, dok su temelji zidova svetišta iskorišteni kao temelji za drveni trijem. Taj građevinski zahvat nije znatnije utjecao na strukturu sakralnog objekta. Početkom 19. stoljeća podignut je na temeljima svetišta crkve pravoslavni hram Silaska Sv. Duha s pravokutnim zvonikom uz istočni dio južnog pročelja.

45 Tlocrtno rješenje najbližnje samostanu sv. Petra na Zlatu jest ono samostana Sv. Duha u Pilisszenléleku. BENCZE 2000: 183 – 185; TAMÁS 2003: 58 – 59.

46 EGGERER 1663: 132, 272, 349; OROSZ 1747: 349 – 351; SMIČIKLAS 1882: 398 – 430; KLAIĆ 1976: 509 – 513, 523 – 543; INALCIK 2002: 10 – 16; BUDAK 2004: 23; BUDAK, RAUKAR 2006: 190 – 195, 274.

Zlat (Petrovac), samostan sv. Petra. Pogled na istraženi samostanski sklop sa sjeveroistoka.

Foto: M. Braun, 2007.

Pavlini samostan svih svetih⁴⁷ u Strezi (nedaleko od Bjelovara) osnovao je 1374. godine magistar Ivan Bisen, kaštelan Bijele Stijene.⁴⁸ Iako je čak i njegov točan smještaj do 2006. godine bio nepoznat, samostan je ostao poznat prema Urbaru iz 1477. godine.⁴⁹ Kroz nešto manje od dva stoljeća streški je samostan brojim darovnicama znatno proširio svoje posjede i postao tako jednim od najimućnijih onodobnih pavlinskih samostana.⁵⁰ Uz mnogobrojne posjede streški je samostan uživao i pravo na brojne povlastice (npr. pravo na davanje oprosta od 40 dana). Za razliku od drugih samostana koji su u pravilu pokretali sudske sporove protiv susjeda međaša zbog nepoštovanja vlasni-

čkih odnosa, streški su redovnici većinu sporova imali sa susjednim župnicima, a ponajviše zbog ekonomskih prava.

Pred sve osjetnijom osmanlijskom opasnosti preselili su se pavlini u sigurniju Lepoglavu, ponijevši sa sobom najvrjednije dragocjenosti i arhiv s dvjestotinjak isprava. Napušteni samostan preuzeli su krajišnici Varaždinskoga generalata.⁵¹ Samostan je, nakon što su ga napustili krajišnici sredinom 16. stoljeća, postao lokalnom stanovništvu glavni izvor građevinskog materijala.

Arheološka istraživanja samostanskog sklopa svih svetih u Strezi počela su 2006. godine.⁵² Tijekom pet sezona istraživanja potvrđeno je kako je samostanski sklop bio izgrađen na pravokutnu platou koji određuju potoci Švastica i Sv. Marija te dva umjetna kanala. Određeni su samostanski vanjski gabariti, a prema pozicijama sjevernog, istočnog i južnoga vanjskog zida sklopa, prema čijim se položajima može pretpostaviti ukupna površina od oko 3500 m². U većoj je mjeri istražena samostanska crkva svih svetih, smještena u jugoistočnom dijelu samostanskoga sklopa, izgrađena u skladu s uzusom gradnje sakralnih objekata Pavlinskog reda. Na svim je slobodnim pročeljima crkva bila ojačana masivnim, pravokutnim kontraforima, a prema brojnim nađenim ulomcima arhitektonske plastike može se zaključiti kako je bila svodena. O tlocrtnom rasporedu samostanskog sklopa za sada je vrlo teško govoriti zbog veoma lošeg stanja temelja. Prema do sada postignutim rezultatima najbliža je tipološka poveznica tlocrtno rješenje samostanskog sklopa sv. Mihaela u Nagyvássonu.⁵³ Tek će daljnja istraživanja omogućiti točno određivanje tlocrtnog rasporeda cijelog sklopa.

Samostan Blažene Djevice Marije i svih svetih⁵⁴ osnovali su 1376. godine vojvoda sed-

47 S ukupno 203 sačuvane isprave streškog samostana (*Acta Monast. de Ztreza*, dalje u tekstu AMZ) obuhvaćeno je vrijeme od 1366. do 1547. godine. Svi izvornici čuvaju se u MOL, dok se u AHAZU i HDA nalaze njihovi skraćeni prijepisi.

48 EGGERER 1663: 155; OROSZ 1747: 388; BENGER *Chronotaxis*, 39 – 40; KOVACHEVICH *Monasteriorum in Croatia... III. De Ztreza*; KRISTOLOVEC *Descriptio... Mon. Streza olim dictum O.O. Sanctorum*, 126; TKALČIĆ 1888: 9; SZABO 1919: 24.

49 TKALČIĆ 1903: 201 – 219; ADAMČEK 1989: 44 – 45; KOLAR DIMITRIJEVIĆ 2003: 103 – 123.

50 Pavlini su darovnicama i kupnjom stekli posjede Strezu, Klokočevac, Hedrihovac, Horvatovšćinu, Ilinac i jedan posjed između Konjske i Plavnice, dvije kurije (jedna u Ilincu, druga na neimenovanu posjedu), predij Jakopovec, 310 jutara zemlje, šumu Diankovec, livadu Bikelj, vinograde Dubravščak i Dragonovščak, mlinove kod Salomonščaka, Podburovine i na Plavnici, selo Torince te brojna kmetska selišta (tri u Bikelju, dva u Podburovini, jedno u Morusovcu, deset u Kamenu, dva u Kandalovcu te devet neimenovanih selišta). Dugu listu pokrovitelja streškog samostana počeo je Ivan Bisen. Njegovim primjerom povelji su se plemići Tomo iz Konjske, Stjepan Plavnički, Ladislav iz Lačovca, Jelena Horvat, Ilka iz Ilinca, Margita iz Kamengrada, Ladislav iz Korena, Mihajlo iz Kandalovca, Juraj iz Kandala, Nikola Ders, Doroteja iz Hedrihovca, Ivan Valpotić i Katarina iz Morusovca, topolovečki kaštelan Brcko, kaštelan Ivan iz Grede i prebendar Petar iz Hedrihovca sa sestrom Dorotejom Horvat te župnik Mate Dezem iz Streze. Prema sačuvanim oporukama poznato je kako su u samostanskoj crkvi bili pokopani neki od navedenih plemića. AMZ prema MÁLYUSZ 1928: 87 – 177 i DOČKAL 1952b.

51 KRISTOLOVEC *Descriptio... Mon. Streza olim dictum O.O. Sanctorum*, 127; TKALČIĆ 1888: 86; 1903: 202; DOČKAL 1952b: 250; LOVRENČEVIĆ, MEDAR 1977: 50; KRUIHEK 1989: 83.

52 Arheološka istraživanja vodi dr. sc. T. Pleše (HRZ). PLEŠE, AZINOVIC, KARLO 2007: 135 – 141; PLEŠE, KARLO 2010: 183 – 205.

53 BENCZE 2000: 181; TAMÁS 2003: 189 – 191.

54 Gotovo cjelovito sačuvanim ispravama šenkovečkog samostana (*Acta Conv. Chaktornyensis*, dalje u tekstu ACC) obuhvaćeno je vrijeme od njegova osnutka 1376. godine pa do ukinuća Reda 1786. godine. Kao i isprave drugih hrvatskih pavlinskih samostana u MOL se čuvaju originali, dok se njihovi skraćeni prijepisi nalaze u HDA.

Streza (Pavlin Kloštar), samostan svih svetih. Pogled iz zraka na samostanski sklop nakon arheoloških istraživanja 2010. godine. Foto: J. Kliska, 2010.

mogradski Stjepan II. Lacković i magistar Stjepan, vrhovni ugarski konjušnik.⁵⁵ Samostan je osnovan u vrijeme generala Reda Petra IV. na posjedu Šenkovec nedaleko od Čakovca, u plodnoj međimurskoj dolini. Šenkovečki redovnici proširili su darovnicama svoje posjede tijekom prvih dvjesto godina od osnutka samostana.⁵⁶ Očito je kako su redovnici imali izvrsne odnose s okolnim plemićima jer tijekom ta prva dva stoljeća postojanja samostana nije zabilježen ni jedan sudski spor.⁵⁷

55 EGGERER 1663: 155 – 156; BENGER *Chronotaxis*, 21 – 24; KOVACHEVICH *Monasteriorum in Croatia... Csaktornense*; KRISTOLOVEC *Descriptio... Mon. Csaktornjense S. Helena* 109a; BEDEKOVIĆ 1752: 271; TKALČIĆ 1888: 86; SZABO 1919: 23; LASZOWSKI 1928: 244; DOČKAL 1951: 1 – 7.

56 Šenkovečki redovnici dobili su darovnicama posjede Varhelj, Šenkovec i Mačkovec, mlin i ribnjak u Križancu, vinograd u Zasadu te tri neimenovana kmetška selišta i jedan vinograd. Pokrovitelji samostana bili su vojvoda sedmogradski Stjepan II. Lacković i magistar Stjepan, grof Herman II. Celjski te plemići Fridrik Lamberger, Kristofor Fadan Turanski i Doroteja Mesar. ACC prema MÁLYUSZ 1925: 124 – 131 i DOČKAL 1951.

57 Kasnosrednjovjekovni samostanski sklop znatno je pregrađen 1676. godine. Tako izmijenjen samostan uništen je u požaru 1695. godine, no obnovljen je vrlo brzo u baroknom slogu. Ni pola stoljeća nakon cjelokupne obnove samostan je ponovno stradao u potresu 1738. godine, a obnova je trajala od 1747. do 1750. godine. Šenkovečki samostanski sklop i svi posjedi bili su od 1802. do 1856. godine u vlasništvu obitelji Knežević koja ga je preuredila u svoju rezidenciju. Porušili su lađu crkve i kapelu sv. Antuna, a svetište pretvorili u obiteljsku kapelu koja je zadržala novovjekovni titular samostanskog sklopa (kapela sv. Jelene). Imanje je od 1856. do 1923. godine bilo u vlasništvu grofa Juraja Feštetića koji ga je koristio isključivo u gospodarske svrhe. U snažnu potresu 1880. godine porušen je jedini preostali (jugozapadni) dio samostanskog sklopa. Grof Eugen Feštetić prodao je 1923. godine imanje drvnj industriji *Slavonija, d. d.*, koja ga je pak 1929. godine darovala Bratstvu hrvatskog zmaja. Posjed je

Prva arheološka istraživanja pavlinskoga samostanskog sklopa Blažene Djevice Marije i svih svetih u Šenkovcu proveo je E. Laszowski 1924. godine. Tijekom tih radova istražen je djelomično prostor lađe i svetišta bivše samostanske crkve te kapela sv. Antuna.⁵⁸ Sustavna arheološka istraživanja šenkovečkog samostana trajala su deset godina (1989., 1990. – 1999. i 2002.) tijekom kojih je istraženo oko 1000 m².⁵⁹ Tijekom tih arheoloških istraživanja obuhvaćen je veći dio prostora bivšega pavlinskoga samostanskoga sklopa osim sjevernoga krila koje se nalazi na susjednoj parceli (u privatnome vlasništvu).

Tlocrtni raspored kasnosrednjovjekovnoga samostanskog sklopa Blažene Djevice Marije i svih svetih može se samo pretpostaviti u grubim crtama jer se tijekom arheoloških istraživanja dubina iskopa (na gotovo cijeloj istraženoj površini) zadržala na prosječnoj ortometrijskoj vrijednosti hodnog sloja barokne građevinske faze. Stoga se položaj i odnos kasnosrednjovjekovnih samostanskih krila i klaustara može samo pretpostaviti prema srodnim primjerima. Samostanski sklop bio je s jugoistočne strane određen crkvom Blažene Djevice Marije i svih svetih. Longitudinalnost crkve naglašena je podjednakim dimenzijama jednobrodne, pravokutne lađe i poligonalno zaključena svetišta koje je ostalo sačuvano gotovo u cijelosti zbog njegove prenamjene u grobnu kapelu obitelji Knežević.⁶⁰ Crkva je na slobodnim pročeljima bila ojačana masivnim, pravokutnim kontraforima.⁶¹ Unutrašnjost je u cijelosti bila svođena te popločana pravokutnim tavelama. U skladu s ustaljenim načinom gradnje kasnosrednjovjekovnih pavlinskih samostanskih sklopova može se zaključiti kako je i šenkovečki samostan

nakon 1945. godine postao javno dobro. BENER 1743: 298; BEDEKOVIĆ 1752: 272, 276, 278; KRISTOLOVEC *Descriptio... Mon. Csaktornjense S. Helena*, 111; TKALČIĆ 1888: 92; LASZOWSKI 1928: 248 – 256; DOČKAL 1951: 96 – 98, 121 – 122, 197; PETRIĆ, LOLIĆ 2005: 6.

58 LASZOWSKI 1928: 246 – 247, 257 – 259; DOČKAL 1951: 47 – 48. Kapela sv. Antuna (u kojoj su bili pokopani brojni članovi obitelji Zrinski) spominje se prvi put u ispravi iz 1627. kojom su skrbnici malodobnih grofova Nikole i Petra Zrinskoga ispravili nepravde koje je samostanu nanio Juraj Zrinski u vremenu kada je bio privremeno prigrlio protestantizam. BENER 1743: 53 – 54; BEDEKOVIĆ 1752: 225, 274 – 275; DOČKAL 1951: 56 – 57, 68 – 71.

59 Istraživanja je vodio viši kustos J. Vidović (Muzej Međimurja, Čakovec).

60 LASZOWSKI 1928: 256; VIDOVIĆ 1998: 65 – 66; VIDOVIĆ, KOVAČIĆ 2004: 35 – 41.

61 VIDOVIĆ 1998: 66; VIDOVIĆ, KOVAČIĆ 2004: 42 – 46.

bio organiziran oko pravokutna klaustra.⁶² Cjelovito određivanje tlocrtnog rasporeda samostanskog sklopa bilo bi moguće tek nakon opsežnih revizijskih istraživanja.

Šenkovec, samostan Blažene Djevice Marije i svih svetih. Pogled na kapelu sv. Jelene (bivše svetište samostanske crkve). Foto: M. Korunek, 2010.

Naslijeđena nestabilnost međunarodnih političkih odnosa zaoštrila se dodatno u vrijeme vladavine kraljice Marije i kralja Žigmunda. Prvi sukobi odrazili su se i na dubičkom i zlatkom samostanu, koji su zbog blizine graničnog područja stradali u tim prvim napadima manjih osmanlijskih posada 1393. i 1394. godine te tako nagovijestili mračan slijed događaja koji će obilježiti iduća stoljeća. Unatoč sve osjetnijoj opasnosti od osmanlijskih prodora Žigmundova je vladavina bila povoljna za Red koji je bio u mogućnosti nastaviti s nesmetanim razvojem.⁶³ Na samom početku 15. stoljeća osnovani su samostani u Lepoglavi i Kamenskome. Posljednji je iz skupine kasnosrednjovjekovnih pavlinskih samostana osnovanih na slavonskom prostoru onaj sv. Ane u Donjoj Vrijeski, osnovan 1412. godine.

Samostan Blažene Djevice Marije u Lepoglavi,⁶⁴ jedan od najvažnijih pavlinskih samostana u kulturno-povijesnom pejzažu kontinentalne

Hrvatske, osnovao je Herman II. Celjski, ban Slavonije, Hrvatske i Dalmacije 1400. godine.⁶⁵ Lepoglavski je samostan prvi put stradao u napadu osmanlijskih trupa 1479. (odnosno 1481.) godine, a pretpostavlja se kako je obnova dovršena 1491. godine pod pokroviteljstvom hercega Ivana Korvina.⁶⁶ U vremenu od osnutka pa do kraja 16. stoljeća stekli su lepoglavski redovnici brojne povlastice (npr. pravo na davanje oprosta te brojna ekonomska prava), a samostan je 1576. godine postao sijelo generalata. Kratku listu pokrovitelja lepoglavskog samostana tijekom njegovih prvih dvaju stoljeća postojanja nadomjestile su njihove obilne darovnice.⁶⁷ Lepoglavski pavlini vodili su nekoliko dugogodišnjih sudskih sporova s lokalnim plemićima zbog remećenja vlasničkih odnosa, ali i zbog nepoštovanja kraljevskih povlastica.⁶⁸

Arheološka istraživanja provedena su u tri navrata. Prva istraživanja provela je češka državna institucija SUPRPMO (1972. – 1974.) tijekom

65 KOVACHEVICH *Monasteriorum in Croatia... III Lepoglavense*; TKALČIĆ 1888: 86; SZABO 1919: 24 – 32.

66 EGGERER 1663: 250; KRISTOLOVEC *Liber memorabilium*, 27 – 28; KLAJČ 1908: 165; DOČKAL 1953b: 41 – 43.

67 Obitelji Celjski (Herman II., Fridrik i Ulrik) i Korvin (Ivan, Barbara i Kristofor) darovale su lepoglavskom samostanu sljedeće posjede: Lepoglava, Sestrunec, Očura, Purga, Bušinec, Greda, Gregurovec, Krepićinec, Kuzminec, Velika, Bratilovec, Krasetinec, Dvorec, Zareberje, Brezovec, Kamenica, Podgorje, Hostiče, Šarovnica, Ločilnica, Klenovnik, Vadol, Borianec, Herihovec, Draganovec, Dedenci, Viletinec i Črnkovi. Posjed Benkovac dobio je lepoglavski samostan darovnicom plemkinje Jelene Kvakar, a od plemkinje Barbare iz Marčana jedan vinograd. Darovana dobra moguće je pobrojiti i prema popisima poreza ubiranih po pojedinom posjedu iz 1477. i 1487. godine te prema opisu međa zakladnih posjeda iz oko 1500. godine. AML prema MÁLYUSZ 1925: 131 – 186 i DOČKAL 1953b.

68 Lepoglavski samostan uništen je ponovno tijekom osmanlijskih napada u četvrtom desetljeću 17. stoljeća, u vrijeme vikara Martina Borkovića. Gradnja novog, velikog samostana, u kojem se tada nalazio generalat Reda, počela je 1650. godine. Novi samostan u baroknom slogu podignut je na vanjskim gabaritima kasnogotičkoga samostanskog sklopa izgrađena u vrijeme Ivana Korvina. Samostanska krila građena su kroz sljedećih dvadeset godina, a novoizgrađeni samostanski sklop bio je zaštićen obrambenim zidovima izgrađenima u vrijeme vikara A. Jankovića. DOČKAL 1953b: 155 – 163. Nakon što je Josip II. godine 1786. izdao odredbu o ukinuću pavlinskih samostana, napustili su redovnici Lepoglavu. Samostanski sklop postao je prvo zatvor za osmanlijske zarobljenike, a potom vojna bolnica. Lepoglavska samostanska crkva postala je župna 1789. godine. Na zagovor zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca car Franjo I. darovao je sva lepoglavska dobra Čazmanskom kaptolu. Samostan je tada prenamijenjen u kaznionicu, što je i ostao sve do 2000. godine. Iako su postojali planovi prema kojima se nakon gradnje novog zatvora 1914. godine samostanu trebala vratiti njegova izvorna namjena, to je izvršeno tek krajem 20. stoljeća. Najveća devastacija bivšega pavlinskog sklopa dogodila se 1945. godine prilikom povlačenja njemačke vojske, kada je eksplodirala golema količina strjeljiva i eksploziva. Tada je u potpunosti srušeno cijelo zapadno krilo, a zračnim udarom teško je bila poljuljana konstrukcija stare crkve. Obnova cijelog sklopa i konzervatorsko-restauratorski radovi počeli su već 1946. godine. DOČKAL 1953b: 196 – 202; KRIŠKO 1967: 3 – 17; HORVAT 1982: 3.

62 TAMÁS 2003: 135; VIDOVIĆ, KOVAČIĆ 2004: 7, 12 – 13, 26 – 32, 53 – 77; PETRIĆ, LOLIĆ 2005: 35 – 36

63 SMIČIKLAS 1882: 433 – 499; KLAJČ 1976: 654 – 661; KRUIHEK 1989: 67 – 92; RAUKAR 1997: 389 – 391; INALCIK 2002: 18 – 24; BUDAK 2004: 23 – 24. BUDAK, RAUKAR 2006: 200 – 201, 275.

64 S ukupno 2856 isprava (21 svezak) lepoglavskog samostana (*Acta Monast. de Lepoglava*, dalje u tekstu AML) obuhvaćeno je vrijeme od 1443. godine do ukinuća Reda 1786. godine. Svi izvornici čuvaju se u MOL, dok se u HDA nalaze njihovi skraćeni prijepisi.

restauratorsko-konzervatorskih istraživanja na crkvi i dostupnim dijelovima bivšeg samostana i dvorišta.⁶⁹ Manja istraživanja u prizemlju južnoga krila baroknog samostana proveo je mr. sc. Z. Balog (1991. – 1993.).⁷⁰ Zaštitno-revizijska arheološka istraživanja dvorišta bivšega pavlinskog samostana u Lepoglavi trajala su dvije godine (2003. – 2004.). Na žalost istraživanja su u cijelosti bila podređena građevinskim radovima. Ostao je neistražen sjeveroistočni kvadrant dvorišta kao i prizemlje zapadnog, sjevernog i južnoga krila.⁷¹

Kasnorednjovjekovni samostanski sklop bio je s južne strane određen crkvom Uznesenja Marijina (poslije je preimenovana u Bezgrješno začće Marijino). Kao i druge samostanske crkve Pavlinskog reda tako je i ova lepoglavska bila izgrađena kao naglašeno longitudinalan objekt podjednake dimenzije pravokutne lađe te neznatno užeg poligonalno zaključena svetišta. Na svim slobodnim stranama bila je ojačana pravokutnim kontraforima. Samostansku crkvu Uznesenja Marijina, izgrađenu u vrijeme Hermana II. Celjskog, posvetio je 1415. godine zagrebački biskup Eberhard Alben.⁷²

Arheološkim je istraživanjima potvrđeno kako su kasnorednjovjekovna samostanska krila bila organizirana oko klaustara. Je li klaustar bio točno određen kao kvadrat pravilnih dimenzija, nije moguće sa sigurnošću potvrditi jer su samo djelomično bili istraženi sjeverni, istočni i južni temelji zidova hodnika koji su ga okruživali. Zdenac je bio smješten u klaustaru decentrirano, s laganim otklonom prema jugozapadu. Klaustar je bio popločan nepravilnim, sitnijim komadima lomljenoga kamena. Potvrđeno je kako je klaustar s južne, istočne i zapadne strane bio određen hodnicima popločenim opekama. Južni hodnik kasnorednjovjekovnoga klaustara uklopljen je u cijelosti u hodnik južnoga krila baroknoga samostanskog sklopa. U istočnom krilu sklopa nalazio se objekt pravokutne lađe i poligonalno zaključena svetišta. Ovaj se objekt može odrediti kao kapela Duha Svetoga. Kapela je izgrađena 1426. godine,

a posvetio ju je akvilejski patrijarh Ludovik Teck.⁷³ Srušena je zajedno sa sakristijom tijekom gradnje novoga, baroknoga samostanskog sklopa u drugoj polovini 17. stoljeća. Od crkve ju je dijelila pravokutna sakristija. O kasnorednjovjekovnome sjevernom samostanskom krilu ne može se zaključiti gotovo ništa jer je cijeli taj prostor bio devastiran novovjekovnim i suvremenim infrastrukturama te baroknim zidom.

Brojnim novovjekovnim i suvremenim građevinskim intervencijama nepovratno su uništeni ključni podatci bez kojih pravilno razumijevanje i rekonstruiranje srednjovjekovnoga lepoglavskog samostanskog sklopa nikada ne će biti potpuno.

Lepoglava, samostan Blažene Djevice Marije. Pogled sa sjeveroistoka na kasnorednjovjekovni klaustar.

Foto: V. Barac, 2004.

Samostan Blažene Djevice Marije Snježne u Kamenskome⁷⁴ osnovala je 1404. godine kneginja Katarina Krčka, kći padovanskog vojvode Franje Carrare, grofica ptujska i metlička.⁷⁵ Samostan je smješten na blago povišenu platou, neposredno uz rijeku Kupu. Kamenski samostan stradao je prvi put u osmanlijskim napadima u vremenu između 1480. i 1484. godine te ponovno u vremenu između 1570. i 1576. godine. Nakon toga je general Pavlinskog reda Stjepan Trnavljanin

69 BLECHA ET AL.: 1973.

70 Z. Balog u izradi idejne rekonstrukcije zadržao se na podacima dobivenima arheološkim istraživanjima SUPRPMO-a. BALOG 1993: 173 – 185; 1996: 21 – 46; 1997: 85 – 92; 2004: 47 – 59.

71 Istraživanja je vodila dr. sc. T. Pleše (HRZ). PLEŠE 2005: 63 – 91.

72 SZABO 1919: 28.

73 KRISTOLOVEC *Liber memorabilium*, 22 – 23, 45; SZABO 1919: 30 – 31; DOČKAL 1953b: 19, 164.

74 Ispravama samostana Blažene Djevice Marije Snježne u Kamenskome (*Acta Monast. de Kamenzko*, dalje u tekstu AMK) obuhvaćeno je vrijeme od 1261. do 1770. godine. Originali isprava čuvaju se u MOL, dok se skraćeni prijepisi nalaze u HDA.

75 EGGERER 1663: 181; KRISTOLOVEC *Descriptio... Monasterium in Kamensko*, 122a; KOVACHEVICH *Monasteriorum in Croatia... IV de Kamenska*; OROSZ 1747: 389; TKALČIĆ 1888: 86; SZABO 1919: 24; KRUIHEK 1989: 74; HORVAT 1989: 98; SEKULIĆ 2007: 84 – 89.

predao posjede samostana u Kamenskome u zakup generalu grofu Ivanu Auerspergu pod uvjetom da ih čuva od propasti. Već tri godine poslije razgrađen je samostanski sklop za potrebe izgradnje tvrđave Karlovac, koja je tada bila sjedište generala Hrvatske krajine.⁷⁶

Tijekom dva stoljeća od osnutka samostana došli su redovnici kamenskog samostana darovnicama i kupoprodajom u vlasništvo brojnih posjeda.⁷⁷ Za razliku od drugih kasnosrednjovjekovnih slavonskih pavlinskih samostana ovaj u Kamenskome imao je samo jednu povlasticu, a rijetko je služio kao *locus credibilis*. Kamenski redovnici čak nisu ulazili u sudske sporove sa susjedima oko remećenja vlasničkih odnosa.

Arheološkim istraživanjima samostana Blažene Djevice Marije Snježne u Kamenskome (1997., 1999. – 2002., 2005. – 2006.)⁷⁸ bio je obuhvaćen prostor u crkvi i oko nje, klaustara te samostanskih krila. Potvrđeni su prapovijesni,⁷⁹ antički,⁸⁰ kasnosrednjovjekovni i novovjekovni

kulturni slojevi te nekoliko građevinskih faza samostanskog sklopa.

Kako je kasnosrednjovjekovni samostanski sklop prvo bio razgrađen za potrebe izgradnje karlovačke tvrđave 1579. godine te kako su njegovi gabariti iskorišteni za gradnju baroknog sklopa sredinom 18. stoljeća, sačuvano je vrlo malo podataka o toj prvoj građevinskoj fazi. U skladu s tipološkim rješenjima starijih pavlinskih kasnosrednjovjekovnih samostanskih sklopova može se zaključiti kako je kamenski sklop bio izgrađen u skladu s tim tlocrtnim rješenjima. Samostanski sklop Blažene Djevice Marije Snježne bio je organiziran oko pravokutna ili kvadratna klaustara. Istraživanjima nije bilo moguće ustanoviti koliko je krila zatvaralo klaustar. S južne je strane sklop bio određen samostanskom crkvom Blažene Djevice Marije Snježne, izgrađenom u skladu s kanonima gradnje pavlinskih samostanskih crkava. Na slobodnim je pročeljima samostanska crkva bila ojačana pravokutnim kontraforima. Ni jedan kontrafor nije u vezu sa zidnom masom crkve pa se stoga može zaključiti kako su bili dodani naknadno, a bili su uklonjeni oko 1579. godine, tj. u vrijeme kada je samostanski sklop razgrađen radi izgradnje karlovačke tvrđave.⁸¹

Iako su arheološka istraživanja bila provedena vrlo temeljito, ipak nije bilo moguće prikupiti više podataka koji bi pomogli u interpretiranju kasnosrednjovjekovne građevinske faze kamenskog samostana. Zbog barokne gradnje, tijekom koje su gotovo u cijelosti preuzete zatečene gotičke strukture, o tlocrtnom rasporedu kasnosrednjovjekovnoga samostanskog sklopa može se i dalje raspravljati isključivo unutar okvira njenih glavnih obilježja i komparativnog materijala.

Posljednji slavonski pavlinski samostan osnovan u kasnom srednjovjekovlju jest onaj posvećen svetoj Ani na zapadnim obroncima Papuka (nedaleko od Daruvara).⁸² Osnovao ga je 1412. godine knez Benedikt Nelipić, a nalazio se u blizini srednjovjekovnoga kastruma Dobra Kuća.⁸³ Samo-

76 Nakon što je samostan uništen tijekom osmanlijskih napada između 1570. i 1576. godine, redovnici su se sklonili u sigurniji remetski samostan. Od 1576. do 1627. godine bio je kamenski samostan pod upravom remetskog priora, koji je formalno vodio i brigu o njihovim posjedima. Upravu nad kamenskim posjedima preuzeo je od 1627. do 1706. godine svetički prior. Po razgradnji samostana za potrebe gradnje karlovačke tvrđave 1579. godine njihove je posjede preuzeo general J. Lenković. Obnova potpuno uništena i zapuštena samostanskog sklopa počela je oko 1683. godine. U (nedovršeni) kamenski samostan uselili su se redovnici kada je samostan na Sveticama ozbiljno oštećen u potresu 1699. godine. Obnova kamenskog samostana u baroknom slogu počela je 1749. u vrijeme priora A. Jagušića, a dovršena je 1767. godine. Nakon dokinuća Reda smještena je u napušteni samostanski sklop 1789. godine župa sv. Jakova. BENGER 1743: 396; KRISTOLOVEC *Descriptio... Monasterium in Kamensko*, 123a; LOPAŠIĆ 1895: 138 – 140; DOČKAL 1953a: 69, 100 – 106, 123 – 124. Gotovo potpuno uništen kamenski samostanski sklop obnovljen je u vremenu od 1966. do 1974. godine. Svi rezultati naporih radova na samostanskom sklopu uništeni su tijekom Domovinskog rata. Radovi na obnovi počeli su ponovo već 1996. godine. Samostanski sklop, prezentiran u baroknom slogu, otvoren je 2007. godine. Radove je proveo HRZ. Danas se u kamenskom samostanu nalazi sjelo Hrvatske provincije Reda.

77 Kamenski su redovnici darovnicama i kupnjom dobili vlasništvo nad sljedećim posjedima: Kamensko, Zlatinjak, Škvorčevo polje, Kućar, Žerjavino Blato, Sajavec, Šenkovec te imanja uz lijevu obalu Kupe i Korane. Kamenski redovnici upravljali su od 1451. godine i svim dobrima zlatkog samostana. Pokrovitelji su bili koranski plemići, plemić Ivan Vrdug iz Švarče, Blaž Vestarić od Korane i Petar Tomašić te vitez Mavro Nolingier. AMK prema MÁLYUSZ 1930: 70 – 87 i DOČKAL 1953a.

78 Arheološka istraživanja vodio je 1997. i od 1999. do 2002. godine Domagoj Perkić (Konzervatorski odjel u Karlovcu), a 2005. i 2006. godine mr. sc. Ana Azinović-Bebek (HRZ). PERKIĆ 1998: 74 – 81; 2005: 1 – 135; AZINOVIĆ-BEBEK 2006: 183 – 184; AZINOVIĆ-BEBEK 2007: 211 – 212.

79 PERKIĆ 2005: 7 – 17; AZINOVIĆ-BEBEK 2007: 211 – 212.

80 KRISTOLOVEC *Descriptio... Monasterium in Kamensko*, 122a; LOPAŠIĆ 1895: 126; DOČKAL 1953a: 1 – 2; PERKIĆ 2005: 17 – 20.

81 PERKIĆ 2005: 25 – 26.

82 Spisima samostana u Dobroj Kući (*Acta Monast. de Dobra Kucha*; AMDK) obuhvaćeno je u jednom svesku s 48 dokumenata vrijeme od 1275. (odnosno 1412.) do 1510. godine. Izvornici isprava nalaze se u MOL, a njihovi prijepisi čuvaju se u skraćenom obliku u HDA.

83 EGGGERER 1663: 184; OROSZ 1747: 389; KOVACHEVICH *Monasteriorum in Croatia... VI de Dobrakutya*; KRISTOLOVEC *Descriptio... Monasterium in Dobra Kuća*, 127a; SZABO 2006: 110 – 111; DOČKAL 1953c: 1 – 3.

*Kamensko, samostan Blažene Djevice Marije Snježne.
Pogled na začelni zid samostanske crkve.
Foto: N. Vasić, 2009.*

stan je uništen tijekom osmanlijske okupacije nakon nešto više od stoljeća od osnutka, u vremenu između 1537. i 1542. godine.⁸⁴

Unatoč relativno kratku vremenu postojanja dobrokućanski je samostan dobio nekoliko povlastica, a djelovao je kao *locus credibilis* prilikom pohrane pravnih dokumenata. Tijekom nešto više od jednog stoljeća pribavili su dobrokućanski redovnici darovnicama i kupoprodajnim ugovorima brojne posjede.⁸⁵

⁸⁴ Pavlini su 1696. godine (u vrijeme generala Ivana Kristolovca) pokušali isposlovati povrat svojih srušenih samostana između Save i Drave, no s nepovoljnim rezultatom. Pravoslavni monasi iz Pakre preuzeli su 1736. godine ruševno samostansko zdanje. Imanja je oko 1752. godine kupio barun M. Šandor iz Slavnice, a već ih je 1756. godine preuzeo I. Černović. Od 1766. godine imanja su bila u vlasništvu grofa A. Draškovića. Manastir sv. Ane napustili su monasi nakon svega četiri desetljeća, oko 1777. godine. Bivši je samostanski sklop pripao parohiji u Bastajima, čiji su ga parosi s vremenom zapustili. Ruševna crkva služila je do 1861. godine kao staja, kada je na inicijativu I. Kukuljevića Sakcinskoga počela njena obnova. Projekt obnove na žalost nije sačuvan. Samostanska je crkva sv. Ane nastavila propadati sve do historicističke obnove provedene prema projektu V. Rauschera u vremenu od 1904. do 1907. godine. Ni taj izvedbeni projekt nije sačuvan. BENDER *Chronotaxis*, 28; TKALČIĆ 1888: 86; SZABO 1919: 24; DOČKAL 1953c: 53 – 54; DAMJANOVIĆ 2009: 125 – 160. Danas je cijeli posjed u vlasništvu manastira sv. Ane Slavonske eparhije Srpske pravoslavne crkve.

⁸⁵ Dobrokućanskim su pavlinima pripadali posjedi Matejovac, Ferenčak, Petrijanec, Brežanec, Pričretje, Doselenc, Graberje, Lužanec i Pogana, sela između Črnca i Stupčanice, vinogradi Stupčanica Gornja i Sv. Mihalj te dvije livade. Pokrovitelji samostana bili su kralj Matija Korvin, ban Matko Talovac, grof Ivan de Prata, plemić Henrik de Zeyanahrazthya (od Zelenog Hrasta) i supruga Katarina, Klara Nelipić-Anthosy, Nikola i David Nelipić, Ivan iz Malog Topolovca, Stjepan Mihaljević iz Draškovca, Nikola iz Bršljanovca, Elizabeta Galfy te čazmanski kanonik Matej. U skladu sa sačuvanim dokumentima moguće je potvrditi kako su u samostanskoj crkvi bili pokopani samostanski pokrovitelji Katarina i Henrik od Zelenog Hrasta (do 1474. godine) te Klara Nelipić-Anthosy oko 1510. godine. AMDK prema MÁLYUSZ 1929: 278 – 311 i DOČKAL 1953c.

O najmlađemu kasnosrednjovjekovnom pavlinskom samostanu u srednjovjekovnoj Slavoniji ne može se mnogo reći. Prema zatečenoj situaciji može se samo pretpostaviti kako je sklop bio pravokutna oblika, određen s jugoistočne strane samostanskom crkvom. Najvjerojatnije su samostanska krila, u skladu s komparativnim primjerima drugih slavonskih pavlinskih samostana, zatvarala pravokutni ili kvadratni klaustar. Crkva sv. Ane izgrađena je u skladu s tlocrtnim rješenjima drugih samostanskih crkava Pavlinskog reda. Njena longitudinalnost naglašena je podjednakim dimenzijama pravokutne, jednobrodne lađe i poligonalno zaključena svetišta. Na slobodnim pročeljima bila je crkva sv. Ane ojačana pravokutnim kontraforima. Kako su arheološka istraživanja najmlađega slavonskog kasnosrednjovjekovnog samostanskog sklopa tek počela,⁸⁶ za neke nove zaključke trebat će pričekati rezultate daljnjih istraživanja na slobodnim prostorima oko postojećega manastirskog zdanja.

Donja Vrijeska, samostan sv. Ane. Zapadno pročelje samostanske crkve. Foto: T. Pleše, 2008.

Drugu četvrtinu 15. stoljeća obilježile su stalne borbe za političku prevlast moćnih obitelji knezova Celjskih, Krčkih i Iločkih nad kojima Žigmundovi nasljednici, kraljevi Albert Habsburški i Vladislav Poljski, nisu imali gotovo nikakva

⁸⁶ Arheološka istraživanja vodi dr. sc. Goran Jakovljević (Gradski muzej, Bjelovar).

nadzora.⁸⁷ Ni Vladislavov sin, Vladislav Postumus, nije mogao zaustaviti rastuću moć hrvatskih kneževskih obitelji pa je monarhijsku politiku određivao knez Ulrik Celjski. Sukobe Ulrika Celjskoga, Nikole Iločkoga, štajerskog vojvode i njemačkog cara Fridrika III., Janka Hunjadija i palatina Lovre Hedervara iskoristio je sultan Mehmed II. koji je 1456. godine krenuo u pohod na Beograd (Nándorfehérvár), koji su ipak uspješno obranili Janko Hunjadi i Ivan Kapištran.⁸⁸ Unatoč nestabilnoj situaciji za pavlinske je samostane prva polovina 15. stoljeća protekla u boljitku i prikupljanju novih posjeda i povlastica, što se ponajviše odrazilo na lepoglavski samostan zbog političkog položaja njegova zaštitnika Ulrika Celjskoga. Rasporedivši se po onodobnu slavonskom prostoru, uspješno su, uz pomoć moćnih knezova Frankopana, usmjerili širenje Reda prema Primorju i Istri.

Događanja druge polovine 15. stoljeća bila su prekretnica cjelokupne tadašnje povijesne zbilje, počevši od pada Carigrada 1453. do pada Bosne 1463. godine, kada je onodobni prostor Hrvatske postao prva linija obrane kako kraljevstva, tako i širega europskog prostora. U tim teškim uvjetima počela je vladavina kralja Matije Korvina, koji je, nakon tri desetljeća odupiranja stalnim napadima, uspio sklopiti 1483. godine neprekinut i poštovan mir sa sultanom Bajazitom II. Unatoč manjim sukobima lokalnoga karaktera počelo je vrijeme stabilizacije, osigurane uspostavom ugarsko-hrvatskoga obrambenog sustava graničnih utvrda. Rezultati mirnodopskih vremena očitovali su se na svim poljima, pa tako i u procvatu humanističkih znanosti i renesansne umjetnosti (čiji je razvoj počeo još u vrijeme kralja Žigmunda), što je bilo u izravnoj vezi s kulturnom orijentacijom Korvinova dvora.⁸⁹ I Pavlinski je red uživao u privilegijima renesansne osviještenosti *dobroga kralja* Matije, koji je nastavio blagonaklonu politiku krune prema omiljenome »domaćem« Redu. Iako su u vrijeme vladavine kralja Matije pavlini

znatno proširili svoje posjede, ipak su neke samostane, zbog sve učestalijih napada osmanlijskih trupa u pograničnom području, zauvijek napustili. Iz samostana na Zlatu povukli su se u sigurnije Kamensko 1451. godine, dok su onaj u Dubici zauvijek napustili 1465. godine. Sve do sklapanja mira 1483. godine napadima i devastaciji podlegli su samostani u Kamenskome (1470.), Lepoglavi (1481.), Remetama (1483.) te u Bakvi (1491. – 1494.). Kako su to bili u pravilu isključivo brzi, prolazni napadi manjih trupa, samostani su, zahvaljujući moćnim zaštitnicima i kraljevim intervencijama, vrlo brzo obnovljeni.

Smrću kralja Matije počele su borbe za vlast između Ivana Korvina, kraljice Beatrice te knezova Iločkih i Frankopana koje su obilježile mlaku vladavinu Vladislava II. Jagelovića, izglasovana za kralja potporom vojske Lovre Iločkoga. Nestabilna unutarnja politika omogućila je Osmanlijama da pod Jakub-pašom provale kroz hrvatske prostore sve do Austrije. Iako su ban Emerik Derenčin i Frankopani pokušali organizirati obranu, njihove su trupe doživjele 1493. godine težak poraz na Krbavskom polju. U pokušaju rješavanja unutarnje nestabilnosti proizišle iz sve osjetnijeg problema s Osmanlijama kralj je za bana postavio Ivana Korvina. Sljedeće je godine sklopio trogodišnji mir sa sultanom Bajazitom II., a uslijedilo je produljivanje mirovnih sporazuma 1503. i 1512. godine. Situacija se vrlo brzo promijenila dolaskom na vlast ratobornog sultana Selima, u čije su vrijeme počeli sve jači napadi na prostor između Une i Kupe. Upravljanje monarhijom preuzeo je osmogodišnji Ljudevit II., kojem su skrbnici bili car Maksimilijan, poljski kralj Žigmund, rimski papa Lav X., biskup Tomo Bakač, Ivan Bornemissa i markgrof Juraj Brandenburški. Vodeći kraljevinu namjesto mladog vladara, isposlovali su skrbnici novi mirovni sporazum s Osmanlijama 1519. godine. Sljedeće je godine sultan postao Sulejman I., koji je zbog nepoštovanja mirovnih stavaka ubrzo krenuo prema Hrvatskoj i Ugarskoj. Unatoč alarmantnoj situaciji trebalo je čak pet godina izravne opasnosti, pad Srijema i istočnog dijela Slavonije te prelazak osmanlijskih trupa preko dravske granice 1526. godine da se vojske kralja Ljudevita II., nadbiskupa Pavla Tomorija, vojvode Ivana Zapolje i brojnih velikaša odluče na ujedinjeni otpor. Sul-

87 BUDAK, RAUKAR 2006: 276.

88 SMIČIKLAS 1882: 586 – 615; BUDAK, RAUKAR 2006: 277.

89 EGGERER 1663: 237 – 239, 246, 319; OROSZ 1747: 339 – 347; SMIČILAS 1882: 615 – 668; DOČKAL 1955: 161; RAUKAR 1997: 384 – 389; JURKOVIĆ 2000: 64 – 70; GRGIN 2001: 5 – 12; INALCIK 2002: 27 – 31, 34 – 38; BUDAK 2004: 25 – 28; BUDAK, RAUKAR 2006: 278 – 281; BUDAK 2007: 14 – 15.

tan Sulejman I. pobijedio je premoćno kraljevsku vojsku na Mohačkom polju 26. kolovoza 1526. godine te spalio Budim i Peštu.⁹⁰ Novostvorena situacija ostavila je posljedice na sve društvene segmente, pa tako i na pavlinske samostane. Uz napuštene samostane na Zlatu i u Dubici počeli su pavlini sa sustavnim evakuiranjem pokretnih dobara u područja udaljena od ugroženih prostora između Save i Drave. Preseljavanje u sigurnije, utvrđene samostane u Lepoglavi, Remetama i Šenkovcu bio je dugotrajan, organiziran proces kojim su redovnici uspjeli spasiti veći dio svoje pokretne imovine od uništenja. Napuštene samostane na Moslavačkoj gori, Bakvi, Strezi, Kamenskome i Donjoj Vrijeski zatekla je jednaka sudbina do početka druge polovine 16. stoljeća. Napadnut je u dva navrata bio i samostan u Remetama (1557. i 1591. godine), no kako se nalazio izvan jako ugroženih prostora, nikada nije napušten. Red je tako nastavio s djelovanjem u prostorno znatno smanjenu opsegu.

Proces povrata navedenih samostanskih dobara između Save i Drave, napuštenih tijekom rata s Osmanlijama, počeo je krajem 17. stoljeća general Reda Ivan Kristolovec. Njegove napore nastavio je general Reda Gašpar Malečić. Unatoč velikim naporima u pridobivanju pozitivnih rješenja od cara Leopolda glede povrata imovine do povratka na napuštena samostanska dobra u Dubici, Beloj Crkvi, Bakvi, na Zlatu te u Strezi i Donjoj Vrijeski nikada nije došlo.⁹¹ U skladu s društvenim, ekonomskih i političkim promjenama kako na lokalnom, tako i na globalnom planu, izgradnja novih samostana počela je tek u 17. stoljeću.⁹² Iako je njihovo djelovanje već od početka 16. stoljeća bilo naglašeno orijentirano prema razvoju znanosti, umjetnosti i školstva, ostvarenja koja su postigli redovnici tijekom 17. i 18. stoljeća, bila su od osobita utjecaja na duhovnu i svjetovnu kulturu ovih prostora.⁹³ Red je ukinut proglasom cara Josipa II. koji je 1781. godine naredio popisivanje svih

muških i ženskih redova koji se ne bave odgojem i poukom mladeži i koji ne dvore bolesnike, tj. onih koji samo provode kontemplativni život. Proglas o ukinuću donesen je 1782. godine, a proveden je u Hrvatskoj 1786. godine. U te četiri godine ukinuto je u austrijskim nasljednim zemljama 738 samostana.⁹⁴ Red je u Hrvatskoj restituiran tek na inicijativu kardinala Franje Kuharića 1972. godine.

Ovim je radom obuhvaćeno deset kasnosrednjovjekovnih slavonskih samostana, pri čemu ih je arheološki potvrđeno i (djelomično) istraženo osam (Moslavačka gora, Remete, Zlat, Streza, Šenkovec, Lepoglava, Kamensko, Donja Vrijeska), dok su dva (Dubica i Bakva) još uvijek poznata isključivo prema arhivskim podacima. Prema dosada postignutim rezultatima mogu se odrediti neke osobitosti ove skupine samostanskih sklopova Pavlinskog reda. U skladu s pustinjačkom odrednicom Reda kasnosrednjovjekovni samostanski sklopovi bili su smješteni podalje od gradova, najčešće u pitomim dolinama određenim potocima ili rijekama. Izuzetak je zlati samostan, osnovan na zemljištu koji su redovnici sami izabrali i kupili. Iako su najstariji samostani bili osigurani već samim izborom mjesta (Dubica, Zlat), neki su od mogućih napada bili dodatno zaštićeni prirodnim barijerama (Moslavačka gora, Streza) ili obrambenim sustavima (Remete, Lepoglava, Kamensko). Prilikom određivanja tlocrtnog rasporeda samostanskog sklopa vodili su redovnici računa o geomorfološkim odrednicama terena te o mogućnostima i potrebama pojedine zajednice. Oblikovanje stambenog dijela prostora prilagođavalo se potrebama i vremenu gradnje ne mijenjajući pritom samo kanon gradnje sakralnog objekta. Osim atipična tlocrtnog rješenja zlatškoga samostanskog sklopa ostali su samostani, bez obzira na vrijeme osnutka, bili podignuti prema jednakoj shemi: samostanska su krila bila organizirana oko pravokutna ili kvadratna klaustra, dok se crkva (uvijek oblikovana kao naglašeno longitudinalan objekt) u pravilu nalazila s jugoistočne strane sklopa. Brojni elementi arhitektonskih profilacija pronađeni tijekom arheoloških istraživanja upućuju na zaključak kako su gotovo sve samostanske crkve bile svodene.

90 SMIČIKLAS 1882: 668 – 724; JURKOVIĆ 2000: 71 – 75; INALCIK 2002: 39 – 42; BUDAK 2004: 28 – 34; BUDAK, RAUKAR 2006: 279 – 282, 290 – 295; BUDAK 2007: 15 – 17.

91 DOČKAL 1952a: 70 – 71.

92 KRUHEK 1989: 67 – 92.

93 BENDER 1743: 303 – 305, 332 – 345; TKALČIĆ 1888: 93 – 94, 97 – 103; DOČKAL 1951: 101 – 107; DOČKAL 1953: 9 – 24; DOČKAL 1953b: 82 – 85.

94 DOČKAL 1953: 24 – 26; DOČKAL 1953b: 175 – 177.

Spoznajama stečenim kroz nešto manje od stoljeća rada napravljen je velik korak ne samo u razumijevanju razvoja kasnosrednjovjekovne samostanske arhitekture, nego i u širem, povijesno-političkom kontekstu onodobnoga slavonskog prostora. Cjelokupna slika moći će biti upotpunjena tek idućim istraživanjima, čime će u dogledno vrijeme biti zaokružen korpus ovih visokovrijednih hrvatskih spomenika vjere i kulturne baštine.

Popis izvora

Bedeović, Josip, *Natale Solum magni ecclesiae doctoris Sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum*, Neostadii, 1752.

Benger, Nicolaus, *Chronotaxis monasteriorum Ordinis FF: Eremitarum s. Pauli primi Eremitae in provinciis Istriae et Croatiae*.

Benger, Nicolaus, *Annalium eremi – coenobiticorum Ordinis s. Pauli primi Eremitae (volumen secundum, duos in libros partitum, quibus ab anno Christi 1663 usque ad annum 1727 ejusdam Proto-Eremitici Ord. Progressus)*, Posonii, 1743.

Eggerer, Andreas, *Fragmen panis corvi proto-eremitici seu Reliquiae annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum s. Pauli primi Eremitae*, Viennae, 1663.

Kovachevich, Tomo, *Monasteriorum in Croatia*.

Kristolovec, Ioannes, *Descriptio monasteriorum ordinis S. Pauli primi Eremitae in Illyrico*.

Kristolovec, Ioannes, *Descriptio Monasteriorum s. Pauli primi Eremitae in Illyrio fundatorum, tam per Turcas ab antiquo destructorum quam in praesena existentium cum suis memorabilibus per Rssmum Patrem Fr. Joannem Kristolovecz Proto-eremitici Ordinis s. Pauli Generalem conciccata additis ad calcem notis historicis P. Fr. Nicolai Benger 1738*.

Kristolovec, Ioannes, *Liber memorabilium parochiae Lepoglavensis ab Anno 1401 usque 1789*.

Nepoznati autor, *Mater amabilis Maria Miraculosa Virgo Remetensis. In hoc exiguo libello clare proponitur cum sua origine et nonnullis miraculis per quendam Patrem Fratrem Ordinis s. Pauli primi Eremitae professum Monasterii Remetensis in tertium annum inhabitatorem anno Matris Virginis 1665*.

Orosz, Franciscus, *Synopsis annalium coenobiticorum Fratrum Eremitarum Ordinis s. Puli primi Eremitae*, Sopronii, 1747.

Popis literature

Adamček, Josip, 1989. *Pavlini i njihovi feudalni posjedi*, u: Cvitanović, Đ. et al. (ur.), *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*, Zagreb, 1989., str. 41 – 65.

Azinović-Bebek, Ana, *Kamensko – pavlinski samostan*, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb, 2006., str. 183 – 184.

Azinović-Bebek, Ana, *Kamensko – pavlinski samostan*, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb, 2007., str. 211 – 212.

Balog, Zdenko, *Geneza izgradnje lepoglavskog samostana i crkve Svete Marije – reinterpetacija pavlinskih izvora*, *Lepoglavski zbornik*, Zagreb, 1993., 173 – 185.

Balog, Zdenko, *Arheološka istraživanja u Lepoglavi 1990./1991. (1993.)*, *Lepoglavski zbornik*, Zagreb, 1996., str. 21 – 46.

Balog, Zdenko, *Klaustar pavlinskog samostana u Lepoglavi*, *Peristil*, 39, Zagreb, 1997., 85 – 92.

Balog, Zdenko, *Lepoglavsko-ptujskogorska grupa i uloga Hermannina Celjskog u difuziji parlerijanske gotike u Hrvatskoj*, u: Pelc, M. (ur.), *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 2004., str. 47 – 59.

Barlè, Janko, *Remete, povijesni podaci o samostanu, župi i crkvi*, Zagreb, 1914.

Bencze, Zoltán, *Das Kloster St. Lorenz bei Buda (Budaszentlörinc) und andere ungarische Paulinerklöster Archäologische Untersuchungen*, u: Elm, K. (ur.), *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*, Berlin, 2000, str. 157 – 190.

Blecha, Pavel et al., *Arheologija I* (elaborat), Prag, 1973.

Bösendorfer, Josip, *Crnice iz slavonske povijesti*, Osijek (Vinkovci), 1910. (1994.).

Budak, Neven, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb, 1994.

Budak, Neven, *Povijesni okvir*, u: Jurković, M. – Brandenburg, A. E. (ur.), *Hrvatska renesansa*, Zagreb, 2004., str. 23 – 45.

Budak, Neven – Raukar, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb, 2006.

Budak, Neven, *Hrvatska i Slavonija u ranom novom vijeku*, Zagreb, 2007.

Buturac, Josip, *Poviestni priegled redovništva u Hrvatskoj, Croatia sacra*, 20 – 21, Zagreb, 1943., str. 131 – 152.

Damjanović, Dragan, *Historicističke obnove crkve sv. Ane u Donjoj Vrijeski*, *Scrinia Slavonica*, 9, Slavonski Brod, 2009., str. 125 – 160.

Dobronić, Lelja, *Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj*, *Croatia Christiana Periodica*, 20, Zagreb, 1987., str. 1 – 25.

Dobronić, Lelja, *Svetište Majke Božje Garičke i plemići iz Paližne*, *Kaj*, 31, Zagreb, 1998., str. 69 – 77.

Dočkal, Kamilo, *Povijest pavlinskog samostana sv. Jelene u Čakovcu*, Zagreb, 1951.

Dočkal, Kamilo, *Samostan Blažene Djevice Marije u Dubici 1244.*, Zagreb, 1952.

- Dočkal, Kamilo, *Povijest pavlinskog samostana sv. Benedikta u Bakvi*, Zagreb, 1952. (a).
- Dočkal, Kamilo, *Samostan Svih svetih u Strezi 1375.*, Zagreb, 1952. (b).
- Dočkal, Kamilo, *Samostan Blažene Djevice Marije u Remetama*, Zagreb, 1953.
- Dočkal, Kamilo, *Samostan Majke Božje Snježne u Kamenskom*, Zagreb, 1953. (a).
- Dočkal, Kamilo, *Povijest pavlinskog samostana Blažene Djevice Marije u Lepoglavi*, Zagreb, 1953. (b).
- Dočkal, Kamilo, *Samostan sv. Ane u Dobroj Kući*, Zagreb, 1953. (c).
- Dočkal, Kamilo, *Samostan sv. Petra na Zlatu*, Zagreb, 1953. (d).
- Dočkal, Kamilo, *Samostan Blažene Djevice Marije u Gariću*, Zagreb, 1955.
- Dubois, Jacques, *Monaški redovi*, Novi Sad, 1988.
- Franzen, August, *Pregled povijesti crkve*, Zagreb, 1996.
- Fras, Franz de Paula Julius, *Topografija Karlovačke vojne krajine*, Gospić, 1988.
- Fülöpp-Romhányi, Beatrix, *Die Pauliner in mittelalterlichen Ungarn*, u: Elm, K. (ur.), *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*, Berlin 2000., str. 143 – 156.
- Grgin, Borislav, *Počeci rasapa: Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, Zagreb, 2001.
- Hinnebusch, William, *Dominikanci: kratka povijest Reda*, Zagreb, 1997.
- Horvat, Zorislav, *Gotička arhitektura pavlinskog samostana u Lepoglavi, Kaj, Graditeljsko nasljeđe (Lepoglava III)*, 5, Zagreb, 1982. str. 3 – 35.
- Horvat, Zorislav, *Srednjovjekovna arhitektura pavlinskih samostana u Hrvatskoj*, u: Cvitanović, Đ. et al. (ur.), *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*, Zagreb 1989., str. 95 – 109.
- Horvat, Zorislav – Kruhek, Milan, *Stari gradovi i utvrđenja u obrani Karlovca u XVI i XVII stoljeću*, u: *Karlovac 1579 – 1979*, Karlovac 1979., str. 59 – 79.
- Inalcik, Halil, *Osmansko carstvo: Klasično doba 1300. – 1600.*, Zagreb, 2002.
- Jurković, Ivan, *Turska opasnost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankapan i njegovo doba*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 17, Zagreb, 2000. str. 61 – 83.
- Klaić, Nada, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971.
- Klaić, Nada, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1976.
- Klaić, Nada, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982.
- Klaić, Nada, *Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Zagreb, 1989.
- Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka 19. stoljeća*, Zagreb, 1904.
- Klaić, Vjekoslav, *Osnutak manastira Lepoglave i povijest njegova u XV. stoljeću*, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 10, Zagreb, 1908., str. 161 – 165.
- Kolar-Dimitrijević, Mira, *Urbar pavlinskog samostana u Strezi 1477. godine, Podravina*, 2 – 3, Samobor, 2003., str. 103 – 123.
- Kriško, Josip, *Historijski pregled i sadašnje stanje problema župne crkve i župnog dvora RK župe Lepoglava (rukopis)*, Varaždin, 1967.
- Kruhek, Milan, *Dnevnik arheoloških radova 1987. i 1988. godine (rukopis)*, Zlat, 1987. – 1988.
- Kruhek, Milan, *Povijesno-topografski pregled pavlinskih samostana u Hrvatskoj*, u: Cvitanović, Đ. et al. (ur.), *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*, Zagreb, 1989., str. 67 – 93.
- Kruhek, Milan, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995.
- Kruhek, Milan, *Samostan sv. Petra na Slatskoj, danas Petrovoj gori – povijest i arheološka istraživanja, Lepoglavski zbornik*, Zagreb, 1998., str. 113 – 132.
- Laszowski, Emil, *Zrinski mauzolej u Sv. Jeleni kod Čakovca, Hrvatsko kolo*, IX, Zagreb, 1928., str. 244 – 259.
- Lopašić, Radoslav, *Oko Kupe i Korane*, Zagreb, 1895.
- Lovrenčević, Zvonimir – Medar, Mladen, *Gotika u Bilo-gori, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 26/2, Zagreb, 1977., str. 44 – 60.
- Mályusz, Elemér, 1925-1935. *A szlavoniai és horvátországai középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban, Levéltári közlemények*, Budapest 3 – 1925. (100 – 186), 5 – 1927. (136 – 209), 6 – 1928. (87 – 203), 7 – 1929. (278 – 311), 8 – 1930. (65 – 111), 9 – 1931. (284 – 315), 10 – 1932. (92 – 123, 256 – 286), 11 – 1933. (58 – 92), 12 – 1934. (111 – 154), 13 – 1935. (233 – 265).
- Mašić, Boris, *Istraživanje uz južno pročelje crkve BDM u Remetama, Hrvatski arheološki godišnjak*, 4, Zagreb, 2008., str. 206 – 207.
- Mašić, Boris – Pleše, Tajana, *O skupnom nalazu zlatnog novca uz crkvu Blažene Djevice Marije u Remetama, Opuscula Archaeologica*, 33, Zagreb, 2009., str. 207 – 219.
- Mašić, Boris – Pleše, Tajana, *On unstable foundations. The excavations of the Monastery of the Pauline Order in Remete, Croatia, Minerva*, 21, London, 2010., str. 50 – 53.
- Mužić, Ivan, *Vjera Crkve bosanske*, Split, 2008.
- Perkić, Domagoj, *Zaštitna arheološka istraživanja u Kamenskom uz pavlinski samostan i crkvu Blažene Djevice Marije Snježne, Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 30/1, Zagreb, 1998., str. 74 – 80.
- Perkić, Domagoj, *Arheološka istraživanja i iskopavanja crkve Blažene Djevice Marije Snježne i pavlinskog samostana u Kamenskom (elaborat)*, Karlovac, 2005.

Petrić, Ksenija – Lolić, Tatjana, *Sveta Jelena kod Čakovca – konzervatorska studija za projekt prezentacije lokaliteta* (elaborat), Zagreb, 2005.

Pisk, Silvija, *Topografija Garića, Gračenice i Moslavine od 1163. do 1400.* (magistarski rad), Zagreb, 2007.

Pleše, Tajana, *Arheološka istraživanja pavlinskog samostana u Lepoglavi*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 38, Zagreb, 2005., str. 63 – 91.

Pleše, Tajana, *Pavlinski samostan svetog Petra na Zlatu (Petrovoj gori)*, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 40/1, Zagreb, 2007. str. 126 – 132.

Pleše, Tajana – Azinović-Bebek, Ana, *Pavlinski samostan sv. Petra na Petrovcu*, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 39/1, Zagreb, 2007., str. 98 – 104.

Pleše, Tajana – Azinović-Bebek, Ana – Karlo, Krešimir, *Pavlinski samostan Svih svetih u Pavlin Kloštru*, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 39/1, Zagreb, 2007., str. 135 – 141.

Pleše, Tajana – Karlo, Krešimir, *Monasterium Omnium Sanctorum de Treza Ordinis S. Pauli Primi Eremitae*, OA, 33, Zagreb, 2009., str. 183 – 205.

Raukar, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 1997.

Sekulić, Ante, *Remete*, Zagreb, 1986.

Sekulić, Ante, *Pavlinski samostani u karlovačkom kraju*, Tkalčić, 11 (*Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*), Zagreb, 2007., str. 79 – 101.

Smičiklas, Tade, *Poviest Hrvatska. Dio prvi – od najstarijih vremena do godine 1526.*, Zagreb, 1882.

Świdziński, s. Stanislaw, *Die Augustinusregel im Pauliner-Orden, Augustiniana*, 18, Heverlee, 1968., str. 29 – 38.

Szabo, Gjuro, *Spomenici kotara Ivanec*, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. 16, Zagreb, 1919., str. 22 – 96.

Szabo, Gjuro, *Srednjovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, (1920.) 2006.

Šanjek, Franjo, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata (srednji vijek)*, Zagreb, 1993.

Šanjek, Franjo, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru: pregled religiozne povijesti Hrvata (7. – 20. st.)*, Zagreb, 1996.

Šidak, Jaroslav, *Studije o »Crkvi bosanskoj« i bogumilstvu*, Zagreb, 1975.

Šišić, Ferdo, *Hrvatski saborski spisi*, Zagreb, 1918.

Šišić, Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb, 1962.

Tamás, Guzsik, *A pálos rend építészet a középkori Magyarországon*, Budapest, 2003.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, *O stanju više nastave u Hrvatskoj prije a osobito za Pavlinah*, *Rad Jugoslavenske akademije za znanost i umjetnost*, Zagreb, 1888., str. 78 – 104.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, *Pavlinski samostan u Dubici*, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. 1, Zagreb, 1895., str. 189 – 202.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, *Urbar bivšeg pavlinskog samostana u Strezi*, *Vjesnik kraljevskog hrvatskog-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, V, Zagreb, 1903., str. 201 – 219.

Vidović, Josip, *Sveta Jelena, Šenkovec 1990. – 1996.*, u: Katalin, S. (ur.), *Népek a Mura mentén*, Zalaegerszeg, 1998., str. 61 – 78.

Vidović, Josip – Kovačić, Branka, *Sveta Jelena u Šenkovcu – lokalitet pavlinskog samostana u Šenkovcu* (elaborat), Čakovec, 2004.

Summary

Archaeological context of Paulist monasteries in the late mediaeval Slavonia

Keywords: Northwest Croatia, late Middle-Ages, *Ordo sancti Pauli Primi Eremitae*, monastery complex, archaeological excavations

This work covers ten Pauline monasteries established from the time of foundation of the Order to the Battle of Mohács in 1526. Based on the most recent results of archaeological research conducted until 2009, eight monasteries (Moslavina highlands, Remete, Zlat, Streza, Šenkovec, Lepoglava, Kamensko, Donja Vrijeska) have been ascertained and (partially) examined, while two are still only known on the basis of archival data (Dubica and Bakva). In compliance with the results achieved thus far, it is possible to define several characteristics of this group of Pauline monastic complexes. In line with the Order's hermitic orientation, the late medieval monastic complexes were located at some distance from cities, most often in picturesque valleys bordered by streams or rivers. Even though the oldest monasteries were secure thanks simply to their isolated location (Dubica, Zlat), some were additionally safeguarded from potential attacks by natural barriers (e.g. the Moslavina highlands and Streza) or defensive systems (e.g. the Remete, Lepoglava and Kamensko). When establishing the ground layout of their monastic complexes, the monks took into account geomorphological constraints and the

possibilities and needs of individual communities. The formation of the residential section of the area was adapted to the needs and time of construction, while the canons of sacral architecture were not altered in the process. With the exception of the atypical layout of the Zlat monastic complex, the remaining monasteries, regardless of the date of their establishment, were raised in line with an identical scheme: the monastic wings were arranged around a rectangular or square cloister, while the church was usually situated in the south-east side of the complex. The monastic churches of the Pauline Order were constructed as explicitly

longitudinal structures, achieved through roughly equal spatial ratios between the rectangular single nave and the polygonally closed chancel.

The knowledge yielded by slightly less than a century of work constitutes a major step forward not only in understanding the development of late medieval monastic architecture, but also the broader historical and political context of Slavonia during that period. The overall picture of these highly valuable Croatian monuments to the religious and cultural heritage shall only be filled in and then completed by further research in the near future.